

Kamil Wielgus^{a)}

 <https://orcid.org/0000-0002-1781-3134>

Zbycie przedsiębiorstwa (w znaczeniu przedmiotowym) w prawie prywatnym międzynarodowym*

Abstract: The article focuses on the question of the law applicable to the sale or lease of the entirety of the assets of the enterprise in private international law. The author adopts the understanding of an enterprise in terms of its subject matter — a collection of assets tradable on a contractual or statutory basis (e.g., inheritance). The paper focuses on acts concerning an enterprise, which are effectuated between the living (*inter vivos*). The issue of acquiring an enterprise *mortis causa* is not covered. The main thesis defended in the article is the interpretation about the uniform law applicable to the right to an enterprise in the conflict of laws (as an opposite view to the concept of the severance of the law applicable to the enterprise). The text consists of the following parts: 1) comparative remarks, 2) transfer of an enterprise in the norms of uniform law, 3) determination of the law applicable to an enterprise, 4) scope of the law applicable to the enterprise in conflicts law, 5) the law applicable to contracts involving an enterprise, 6) the law applicable to the liability of the purchaser for the debts of an enterprise, 7) conclusion.

Keywords: enterprise — conflict of laws — contractual transfer of an enterprise — property law — liability for obligations of an enterprise — law applicable to an enterprise

^{a)} Dr, Uniwersytet Jagielloński, kamil.wielgus@uj.edu.pl.

* Publikacja powstała w ramach realizacji projektu badawczego pt. „Wirtualne zabezpieczenie kredytu? Zabezpieczenia na dobrach cyfrowych”, nr projektu 2022/45/B/HS5/02952, finansowanego przez Narodowe Centrum Nauki.

1. Zbycie przedsiębiorstwa w prawie merytorycznym

Przedsiębiorstwo może być rozumiane w prawie cywilnym¹ nie tylko jako przedsiębiorca (ujęcie podmiotowe) czy jako działalność gospodarcza (ujęcie funkcjonalne), lecz także jako zorganizowany zespół składników (również niematerialnych) przeznaczony do prowadzenia działalności gospodarczej (ujęcie przedmiotowe, zob. np. art. 55¹ k.c.²)³. Interpretacje i rozwiązania przyjmowane w europejskich porządkach prawnych w zakresie tego ostatniego znaczenia nie odbiegają bardzo od siebie (z często jednak doniosłymi różnicami, np. co do prawa francuskiego), co pozwala na wspólne zaprezentowanie analizowanej problematyki.

Przedsiębiorstwo w znaczeniu przedmiotowym na ogół jest uznawane za samodzielny przedmiot obrotu między żyjącymi (*inter vivos*, np. art. 55² k.c., pośrednio zob. też § 25 HGB⁴, § 1409 ABGB⁵ i § 38 UGB⁶; umowy te powszechnie określa się jako *asset deal*⁷). Obejmuje ono składniki majątkowe takie jak prawa (np. rzeczy ruchome i nieruchome, wierzytelności, prawa własności intelektualnej, prawo do firmy), długi (choć nie zawsze) czy stosunki pracownicze⁸. Niejasna jest jednak w pewnych systemach relacja przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym do firmy

¹ Inaczej należy rozumieć przedsiębiorstwo na tle innych gałęzi prawa, np. w zakresie ochrony konkurencji. Zob. T. Ackermann, *Das Unternehmen als wirtschaftliche Einheit: Zur Expansion eines unionskartellrechtlichen Konzepts*, „Zeitschrift für Europäisches Privatrecht” 2023, Heft 3, s. 529—565.

² Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r. — Kodeks cywilny (t.j. Dz.U. 2024, poz. 1061 z późn. zm.; dalej: k.c.).

³ R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, W. Borysiak, wyd. 33, Legis 2024, art. 55¹, nt., 29—38.2.

⁴ Niemiecki kodeks handlowy (*Handelsgesetzbuch*) z dnia 10 maja 1897 r., ostatnio zmieniony przez ustawę z dnia 23 października 2024 r. (BGBl. 2024 I Nr. 323; dalej: HGB).

⁵ Austriacki kodeks cywilny (*Allgemeines bürgerliches Gesetzbuch*) z dnia 1 czerwca 1811 r., ostatnio zmieniony przez ustawę z dnia 17 kwietnia 2024 r. (BGBl. I Nr. 33/2024; dalej: ABGB).

⁶ Austriacki kodeks przedsiębiorców (*Unternehmensgesetzbuch*) z dnia 1 stycznia 2007 r., ostatnio zmieniony przez ustawę z dnia 30 grudnia 2023 r. (BGBl. I Nr. 187/2023; dalej: UGB).

⁷ W przeciwieństwie do tzw. *share deal*, polegające na zbyciu przedsiębiorstwa przez udziały w spółce prawa handlowego, która dysponuje tytułem do tego przedsiębiorstwa. Zob. np. S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht. Das internationale Privatrecht der Schuldverträge*, Hrsg. Ch. Reithmann, D. Martiny, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Köln 2015, s. 1356—1357; L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge*, Hrsg. M. Gruber et al., Springer-Verlag, Wien 2018, s. 1098—1099.

⁸ W prawie niemieckim M. Weber, M. Schulz, in: *Handbuch Unternehmenskauf*, Hrsg. H. Hölters, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Köln 2022, s. 855—856.

przedsiębiorcy — czy stanowi ona element zewnętrzny względem przedsiębiorstwa (np. w prawie polskim, art. 43⁹ § 1 i art. 55¹ k.c.)⁹, czy może składnik przedsiębiorstwa (np. prawo niemieckie, gdzie według § 23 HGB firma nie może być zbyta bez przedsiębiorstwa)¹⁰. Przedsiębiorstwo to stanowi masę majątkową bądź osobne prawo (podmiotowe) do zbioru składników majątkowych przeznaczonych do działalności gospodarczej (tak np. zbiorowe ujęcie francuskiego *fonds de commerce*¹¹; charakter prawny przedsiębiorstwa jest jednak niezwykle skomplikowany¹²), które — jak się powszechnie przyjmuje — mogą podlegać obrotowi na podstawie m.in. umowy sprzedaży, zamiany czy darowizny¹³. Zbycie przedsiębiorstwa nie stanowi więc umowy nazwanej, lecz konstrukcję prawną wtłaczaną w ogólne zasady umów obligacyjnych i rzeczowych (czy zobowiązujących ze skutkiem rozporządzającym). Zasadniczą zalegą (i funkcją) zbywania przedsiębiorstwa jest możliwość przeniesienia w ten sposób całości składników majątkowych wraz z dobrami niemajątkowymi, w tym np. *know-how*, renomy czy klienteli, które na ogół często nie mogłyby stanowić samodzielnego przedmiotu obrotu. W prawie francuskim według niektórych poglądów te dobra niematerialne — stanowiące funkcjonalny odpowiednik przedsiębiorstwa — są objęte prawem określanym jako *fonds de commerce*¹⁴. Wyróżnienie kategorii

⁹ Na temat rozróżnienia nazwy przedsiębiorstwa oraz firmy M. Habdas, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. 1, *Część ogólna (art. 1—125)*, red. M. Fras, M. Habdas, LEX 2018, art. 55¹, uw. 21. Zob. też G. Żmij, *Firma w prawie prywatnym międzynarodowym*, C.H.Beck, Warszawa 2013, s. 14—16.

¹⁰ Analizę porównawczą zob. G. Żmij, *Firma w prawie prywatnym...*, s. 16—18.

¹¹ J. Derruppé, T. de Ravel d'Esclapon, *Fonds de commerce*, Dalloz 2016, nb. 28.

¹² R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, 2024, art. 55¹, nt. 4—15.2. Szeroki przegląd koncepcji międzynarodowo R. Stroiński, *Przedsiębiorstwo, charakter prawny oraz zbycie w prawie amerykańskim, francuskim i polskim*, C.H.Beck, Warszawa 2003, passim; K. Górniak, *Prawo własności przedsiębiorstwa (art. 55¹ KC): treść, rozporządzanie i ochrona*, „Studia Prawa Prywatnego” 2022, nr 2, s. 6—17. W prawie niemieckim przedsiębiorstwo jest zbiorem praw, H. Wieling, T. Finkenauer, *Sachenrecht*, Springer-Verlag, Wien 2020, s. 28. W prawie austriackim L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1091.

¹³ W prawie polskim zob. R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, 2024, art. 55², nt. 13. W prawie niemieckim jako sprzedaż prawa czy innego przedmiotu — § 453 BGB, zob. F. Maultzsch, in: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 4/1. Schuldrecht — Besonderer Teil I/1. §§ 433—480. CISG*, Hrsg. H. Oetker, Beck Online 2024, § 453, nb. 29. W prawie austriackim w zakresie sprzedaży rzeczy niecielesnych jako sprzedaż przedsiębiorstwa L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1091, 1099.

¹⁴ J. Derruppé, T. de Ravel d'Esclapon, *Fonds de commerce...*, nb. 4, 112 i n. Zob. też w prawie polskim R. Stroiński, *Przedsiębiorstwo...*, s. 181 i n.; K. Górniak, *Prawo własności przedsiębiorstwa...*, s. 10.

przedsiębiorstwa ma również znaczenie dla jego ochrony. W doktrynie sprawą dyskusyjną jest, czy dysponent przedsiębiorstwa może korzystać z roszczeń petytoryjnych (na zasadzie roszczenia windykacyjnego do całego przedsiębiorstwa)¹⁵. Taka wykładnia zdaje się być skorelowana z założeniem o uznaniu wyróżnienia prawa podmiotowego do przedsiębiorstwa.

Możliwe jest ponadto zbycie „części” przedsiębiorstwa, co rozumie się jako istotną część jego składników wyodrębnioną organizacyjnie, nadającą się do samodzielnej działalności, czy nawet pewien „oddział” szerszego przedsiębiorstwa (co może być również interpretowane jako więcej niż jedno przedsiębiorstwo — kwestia jest dyskusyjna)¹⁶. W niektórych porządkach (np. w prawie polskim) przyjmuje się, że zbycie takiej „części” przedsiębiorstwa nie jest zbyciem samego przedsiębiorstwa, i przepisy regulujące przedsiębiorstwo i jego zbywanie mogą być stosowane co najwyżej *per analogiam*¹⁷.

Zbycie (nabycie) przedsiębiorstwa może być ponadto dokonywane na podstawie czynności *mortis causa* (np. umowy spadkowej)¹⁸. Kwestia ta nie jest jednak przedmiotem analizy i zasługuje na osobne opracowanie¹⁹.

Wskazuje się czasem, że do zbycia przedsiębiorstwa należy stosować mechanizm prawny właściwy dla danego systemu do przenoszenia praw majątkowych (zwłaszcza rzeczowych) w danym systemie prawnym (np. umowy zobowiązująco-rozporządzającej, art. 155 § 1 k.c.; na podstawie odrębnie zawartej umowy rozporządzającej w prawie austriackim)²⁰. Nie jest to w każdym wypadku wniosek oczywisty, skoro przedsiębiorstwo w wielu systemach prawnych nie stanowi „rzeczy” jako przedmiotu prawa rzeczowego (np. w prawie polskim, art. 45 k.c.; niemieckim²¹ —

¹⁵ W polskim prawie pozytywnie M. Habdas, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 55¹, uw. 43—45.

¹⁶ L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1093. W prawie polskim uchw. SN z 25.06.2008, III CZP 45/08, OSNC 2009 nr 7—8, poz. 97, s. 44. Zob. też R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, 2024, art. 55², nt. 60—64.

¹⁷ M. Habdas, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 55¹, uw. 48.

¹⁸ L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1093.

¹⁹ W prawie polskim materialnym szeroko K. Górniak, *Sukcesja przedsiębiorstwa na wypadek śmierci przedsiębiorcy*, C.H.Beck, Warszawa 2023, *passim*. Na temat dziedziczości składników przedsiębiorstwa — zob. J. Górecki, *Prawo właściwe dla czynności prawnych związanych z zarządem sukcesyjnym*, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2020, t. 26, s. 195—196.

²⁰ R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, 2024, art. 55², nt. 15. W prawie austriackim L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1099.

²¹ H. Wieling, T. Finkenauer, *Sachenrecht...*, s. 28.

zob. § 90 BGB²²; w prawie austriackim jest to mniej kontrowersyjne ze względu na szerokie rozumienie rzeczy — § 285 ABGB — choć przedsiębiorstwo nie jest zarazem zbiorem rzeczy według § 302 ABGB i nie jest przedmiotem własności²³), ale stanowi zbiór rzeczy oraz nawet zbiór dóbr niematerialnych (masę majątkową) czy nawet *per se* dobro niematerialne (w prawie francuskim *fonds de commerce*²⁴). Niemniej jednak przedsiębiorstwo może stanowić jeden przedmiot umowy zobowiązującej (np. sprzedaży) zbywany *uno actu*²⁵.

Sporne jest, na jakiej zasadzie następuje przejście zbywanego przedsiębiorstwa. Według jednego poglądu składniki przedsiębiorstwa przechodzą na zasadzie szeregu sukcesji syngularnych²⁶. Według drugiego poglądu przejście przedsiębiorstwa następuje jako całość na zasadzie sukcesji uniwersalnej²⁷. Na tle pierwszego stanowiska każdy składnik przedsiębiorstwa, mimo że w świetle treści umowy obligacyjnej stanowi część zbywanej masy majątkowej (jako jedność), musi być przeniesiony z osobna, zgodnie z regułami dla niego właściwymi (np. wydanie rzeczy ruchomych, cesja wierzytelności i zawiadomienie dłużnika o cesji, wpis do rejestru nieruchomości czy ruchomości)²⁸. Na tle tego stanowiska nie jest możliwe objęcie jedną umową rozporządzającą przedsiębiorstwa jako *uno actu*²⁹. Wynika to, jak się podnosi, z ogólnej zasady prawa rzeczowego — zasady szczególowości: każde prawo rzeczowe jest przypisane do określonego, pojedynczego składnika majątku, a nie do majątku jako takiego³⁰. Stosuje się także w tym zakresie ograniczenia lub wyłączenia dopuszczalności przeniesienia poszczególnych składników tego przedsiębiorstwa wynikające z przepisów ustawy, zastrzeżenia

²² Niemiecki kodeks cywilny (*Bürgerliches Gesetzbuch*) z dnia 18 sierpnia 1896 r., ostatnio zmieniony przez ustawę z dnia 23 października 2024 r. (BGBl. 2024 I Nr. 323; dalej: BGB).

²³ Kwestia ta jest sporna. B. Puck, *Unternehmenskauf*, Menzsche Verlags – und Universitätsbuchhandlung, Wien 1996, s. 3; L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1091.

²⁴ Wskazuje się, że *fonds de commerce* nie są tym samym co przedsiębiorstwo handlowe, ale jego elementem, choć stanowią najbliższy wyraz tego rodzaju przedsiębiorstwa. J. Derruppé, T. de Ravel d'Esclapon, *Fonds de commerce...*, nb. 3–4.

²⁵ B. Puck, *Unternehmenskauf...*, s. 3.

²⁶ W prawie austriackim L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1099.

²⁷ W prawie polskim K. Górniak, *Prawo własności przedsiębiorstwa...*, s. 7–9, 26–29.

²⁸ L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1099.

²⁹ W prawie austriackim B. Puck, *Unternehmenskauf...*, s. 3. W prawie niemieckim J. Wilhelm, *Sachnerecht*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin—New York 2010, s. 12–13.

³⁰ W prawie austriackim B. Puck, *Unternehmenskauf...*, s. 4. W prawie niemieckim J. Wilhelm, *Sachnerecht...*, s. 12–13.

umownego lub właściwości zobowiązania³¹. Konsekwentnie tych ograniczeń w obrocie poszczególnymi składnikami nie stosuje się przy założeniu, że przedsiębiorstwo przechodzi na nabywcę na zasadzie sukcesji uniwersalnej.

Prawo może przewidywać stosowny wymóg co do formy dla zbycia przedsiębiorstwa (np. podpisy notarialnie poświadczone, art. 75¹ § 1 k.c.), czy też formy takiej nie przewidywać, chyba że w skład zbywanego przedsiębiorstwa wchodzi składniki wymagające kwalifikowanej formy dla obrotu (np. nieruchomości, § 311b ust. 1 i 3 BGB)³². Statuowany jest czasem także wymóg ujawnienia faktu zbycia przedsiębiorstwa we właściwym rejestrze (np. art. 75¹ § 2 k.c.; dla kontrastu — analogiczna przesłanka nie jest wymagana np. w prawie austriackim)³³.

Wraz z nabywanym przedsiębiorstwem nabywcę obciążają zobowiązania związane z tym przedsiębiorstwem, za które ponosi on odpowiedzialność (np. art. 55⁴ k.c. — zob. uchylony art. 526 k.c., § 38 UGB i § 1409 ABGB, § 25 HGB³⁴ czy uchylony § 419 BGB; § 181 OR³⁵)³⁶. Nabycie to następuje *ex lege* i bez potrzeby dokonywania dodatkowej umowy o przejęcie długu³⁷. Zbywca zresztą nadal odpowiada obok nabywcy za te zobowiązania³⁸. Nie dotyczy się to jednak stosunków o charakterze osobistym³⁹. Odpowiedzialność nabywcy nie obejmuje również pozostałych, prywatnych długów zbywcy⁴⁰. Niektóre systemy prawne przejście odpowiedzialności wiążą z nabyciem danego majątku przedsiębiorstwa (art. 55⁴ k.c.), a niektóre — z prowadzeniem firmy nabywanego przedsiębiorstwa (§ 25 ust. 1 HGB). Przejście odpowiedzialności stosuje się także

³¹ W prawie polskim zob. uchw. SN z 25.06.2008, III CZP 45/08, OSNC 2009 nr 7—8, poz. 97, s. 44.

³² M. Weber, M. Schulz, in: *Handbuch Unternehmenskauf...*, s. 856, 876; F. Maultzsch, in: *Münchener Kommentar...*, § 453, nb. 29.

³³ L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1100.

³⁴ Nabycie w prawie niemieckim jest rozumiane szeroko, również jako nabycie na podstawie umowy najmu. S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme im internationalen Recht*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1995, s. 21.

³⁵ Szwajcarski kodeks zobowiązań (*Obligationenrecht*) z dnia 30 marca 1911 r., ostatnio zmieniony ustawą z dnia 19 czerwca 2020 r. (AS 2022 109; dalej: OR).

³⁶ W prawie austriackim szerzej B. Puck, *Unternehmenskauf...*, s. 3; L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1100. W prawie niemieckim M. Weber, M. Schulz, in: *Handbuch Unternehmenskauf...*, s. 859. Przegląd porządków S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme...*, s. 20 i n.

³⁷ S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme...*, s. 21.

³⁸ Tak w prawie austriackim L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1102.

³⁹ Ibidem, s. 1100.

⁴⁰ S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme...*, s. 22.

w przypadku zbycia „części” przedsiębiorstwa⁴¹, choć pogląd ten bywa czasem kwestionowany w niektórych państwach⁴². Odpowiedzialność ta może mieć charakter ograniczony *pro viribus patrimonii* czy do należytej staranności nabywcy (np. art. 55⁴ k.c.; § 1409 ABGB, choć zob. § 38 UGB), ale może też mieć charakter nieograniczony (np. art. 181 OR, § 25 HGB). Podczas gdy w prawie polskim art. 55⁴ k.c. uznaje się za bezwzględnie wiążący, na tle prawa austriackiego (§ 38 UGB) czy niemieckiego (§ 25 ust. 2 HGB) dopuszczalne są modyfikacje omawianej normy pod warunkiem publikacji w rejestrze przedsiębiorców⁴³. W szczególności i nawet odrębny sposób nabycie przedsiębiorstwa wpływa na stosunki pracownicze, wówczas bowiem nabywca staje się nowym pracodawcą w miejsce zbywcy (np. art. 23¹ k.p.⁴⁴, § 613a BGB).

2. Zbycie przedsiębiorstwa w prawie międzynarodowym

Niejednokrotnie nabycie przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym odbywa się w obrocie międzynarodowym. Może to rodzić problemy na tle prawa kolizyjnego. Przy czym nabycie przedsiębiorstwa nie jest szczególnie regulowane przez akty prawa międzynarodowego stanowiące normy jednolite⁴⁵. Zwłaszcza sprzedaż przedsiębiorstwa nie mieści się w zakresie zastosowania Konwencji Narodów Zjednoczonych z 1980 r. o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów (CISG)⁴⁶. Dominuje zapatrywanie, że pojęcie towaru odnosi się jedynie do materialnych rzeczy ruchomych. W doktrynie niemieckiej wskazuje się, że sprzedaż przedsiębiorstwa mogłaby podlegać pod CISG, jeżeli na podstawie jednej umowy byłyby zbywane wszelkie ruchomości przedsiębiorstwa, a na podstawie drugiej umowy wszelkie inne składniki, jak nieruchomości,

⁴¹ Tak na tle § 38 UGB L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1100.

⁴² W prawie polskim zob. wyr. SN z 30.01.1997, III CKN 28/96, OSNC 1997, nr 5, poz. 65; M. Habdas, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 55¹, uw. 48.

⁴³ L. Flener, in: *Erbrecht und Vermögensnachfolge...*, s. 1102.

⁴⁴ Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. — Kodeks pracy (t.j. Dz.U. 2023, poz. 1465 z późn. zm.; dalej: k.p.).

⁴⁵ Na temat relacji do norm kolizyjnych zob. M. Czepelak, *Międzynarodowe prawo zobowiązań Unii Europejskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012, s. 168—170. Zob. też art. 1 ust. 1 lit. b) CISG.

⁴⁶ Konwencja Narodów Zjednoczonych o umowach międzynarodowej sprzedaży towarów sporządzona w Wiedniu dnia 11 kwietnia 1980 r. (Dz.U. 1997, nr 45, poz. 286; dalej: CISG).

prawa czy stany faktyczne⁴⁷. Taka sytuacja należy do rzadkości. Prezentowany jest także pogląd, że jeżeli w skład przedsiębiorstwa wchodzi w dominującej części ruchomości, a pozostałe jego składniki mają znaczenie marginalne, to wówczas CISG znajdzie zastosowanie⁴⁸. Konwencja rozstrzyga jednak głównie kwestie związane ze statutem obligacyjnym, ale nie rozstrzyga kwestii prawnorzeczowych, które należy rozpatrywać odrębnie z perspektywy kolizyjnej i merytorycznej.

3. Ustalenie prawa właściwego dla przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym

Problematyka zbycia przedsiębiorstwa najczęściej rozpatrywana jest z perspektywy prawa rzeczowego czy na styku prawa rzeczowego i handlowego, choć bezspornie dochodzi w tym zakresie do splotu różnorodnych zagadnień prawnych (m.in. dziedziczenia przedsiębiorstwa, przedsiębiorstwa wchodzącego do majątku wspólnego małżonków czy odpowiedzialności za wady zbywanego przedsiębiorstwa na płaszczyźnie obligacyjnej). Międzynarodowe prywatne prawo rzeczowe nie stanowiło jak dotąd szerszego przedmiotu zainteresowania prawa unijnego⁴⁹. Kwestie kolizyjne zostały unormowane zasadniczo w prawie krajowym (art. 41—45 p.p.m.)⁵⁰. Łącznikiem dla wyznaczenia prawa właściwego dla obrotu rzeczami jest miejsce położenia rzeczy (*lex rei sitae*) (z wyjątkami, np. art. 42 p.p.m. w zakresie prawa bandery czy prawo państwa rejestracji statku)⁵¹. Uzasadnieniem funkcjonalnym dla tego łącznika

⁴⁷ S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1380.

⁴⁸ Ibidem. W polskiej doktrynie tak też M.A. Zachariasiewicz, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 593/2008 w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I). Komentarz*, red. M. Pazdan, Legalis 2018, art. 4, nb. 100.

⁴⁹ E.-M. Kieninger, *A European Regulation for International Property Law*, in: *Private International Law on Rights in rem in the European Union*, ed. M. Font-Mas, Marcial Pons, Ediciones Juridicas y. Sociales, Madrit 2024, s. 403 i n.

⁵⁰ Ustawa z dnia 4 lutego 2011 r. — Prawo prywatne międzynarodowe (t.j. Dz.U. 2023, poz. 503 z późn. zm.; dalej: p.p.m.).

⁵¹ J. Górecki, w: *System prawa prywatnego*, t. 20B, *Prawo prywatne międzynarodowe*, red. M. Pazdan, C.H.Beck, Warszawa 2014, s. 944—945. W dawniejszym prawie dla nieruchomości stosowano *lex rei sitae*, a w zakresie ruchomości prawo właściwe dla ich właściciela (*mobilis personam sequuntur*). Zasada ta nie objaśniała jednak wielu przypadków, np. gdy rzecz jest przedmiotem współwłasności kilku podmiotów będących

jest dostęp organów państwa położenia rzeczy do tej rzeczy (a tym samym sprawna egzekucja) oraz przewidywalność wyznaczanego w ten sposób prawa dla uczestników obrotu⁵².

Wskazana funkcja łącznika *lex rei sitae* wydaje się funkcjonalnie właściwa również dla samego przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym. Rodzi to pytanie o możliwość zastosowania w tym zakresie art. 41 i n. p.p.m. (np. wprost czy przez analogię). W art. 41 ust. 1 p.p.m. użyto pojęcia „przedmiot”, które jest potencjalnie szersze niż pojęcie „rzecz”, rozumiane jako przedmiot materialny i możliwy do objęcia władztwem człowieka (art. 45 k.c.) (z niem. rozróżnienie na *Gegenstand* oraz *Sache*), zrelatywizowany do własności i innych praw rzeczowych. Na tle prawa polskiego przedsiębiorstwo nie jest rzeczą, ale co najmniej zbiorem rzeczy bądź zbiorem rzeczy i praw (art. 55¹ i n. k.c.), a więc można je już kwalifikować jako przedmiot (choć niebędący rzeczą). Nie jest tylko jasne, czy jest ono zarazem przedmiotem objętym prawem własności lub innym prawem rzeczowym. W doktrynie polskiej co prawda zaproponowano ujęcie, według którego możliwe jest wyróżnienie rzeczowego prawa własności (czy podobnego do własności) przedsiębiorstwa⁵³. Trzeba jednak zauważyć, że pojęcie prawa rzeczowego i jego katalogu na tle art. 41 ust. 1 p.p.m. ma charakter sporny i jest wykładane autonomicznie⁵⁴. Nawet jeżeli na tle art. 55¹ i n. k.c. przedsiębiorstwo nie stanowi przedmiotu prawa rzeczowego w znaczeniu art. 140 czy art. 244 k.c., to wcale nie jest wykluczone, że mieści się ono w autonomicznie wykładanym pojęciu prawa rzeczowego według art. 41 ust. 1 p.p.m. Takie poglądy zresztą, kwalifikujące przedsiębiorstwo jako przedmiot prawa rzeczowego objęty *lex rei sitae*, były wyrażane w dawniejszej literaturze kolizyjnej⁵⁵.

Wszystko to dowodzi, że przedsiębiorstwo może być potencjalnie przedmiotem, względem którego przysługuje prawo rzeczowe w znaczeniu art. 41 ust. 1 p.p.m. Taka wykładnia jest przecież formalnie możliwa.

obywatelami różnych państw. Zob. F. Zoll (mł.), A. Szpunar, *Międzynarodowe prawo prywatne w zarysie*, Księgarnia Powszechna, Kraków 1947, s. 50.

⁵² Kwestia ta jest dużo bardziej złożona. J. Górecki, w: *System...*, t. 20B..., s. 941—942. Szeroko również E. Drozd, *Nabycie i utrata praw rzeczowych na rzeczy ruchomej w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1977, s. 1—7.

⁵³ M. Habdas, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 55¹, uw. 40; K. Górniak, *Prawo własności przedsiębiorstwa...*, s. 17—25.

⁵⁴ Kwestia ta zawsze należała do dyskusyjnych. Zob. F. Zoll (mł.), A. Szpunar, *Międzynarodowe prawo prywatne...*, s. 51—52. W nowszej literaturze J. Górecki, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. M. Pazdan, wyd. 1, Legalis 2018, art. 41, nb. 10—16.

⁵⁵ F. Zoll (mł.), A. Szpunar, *Międzynarodowe prawo prywatne...*, s. 54.

Jednakże wykładnia autonomiczna art. 41 p.p.m., jakkolwiek interpretacja powołanej regulacji w odniesieniu do pojęć porządku *lex fori* znajduje swoje uzasadnienie w wykładni językowej⁵⁶, nie może zarazem ignorować dorobku pozostałych europejskich systemów prawnych. I tak przedsiębiorstwo na tle prawa niemieckiego nie może być rozumiane jako rzecz (ale jako zbiór rzeczy, praw i obowiązków) i nie jest przedmiotem prawa podmiotowego, choć już na tle prawa austriackiego przedsiębiorstwo jest kwalifikowane jako rzecz niecielesna (jednak nie jako przedmiot prawa rzeczowego — własności); z kolei na tle prawa francuskiego przedsiębiorstwo jest traktowane jako odrębne prawo do jego klienteli (jako dobra niecielesnego, choć i w tym zakresie nie ma spójnych poglądów). Również na tle prawa polskiego przyjmowane są zapatrywania, według których przedsiębiorstwo według art. 55¹ k.c. stanowi jedynie masę majątkową⁵⁷.

Z tego wynika, że przedsiębiorstwo nie musi koniecznie stanowić przedmiotu w znaczeniu art. 41 ust. 1 p.p.m. Jednak jaki wówczas znaleźć łącznik do przedsiębiorstwa, jeżeli nie można go oprzeć na analizowanej *lex rei sitae*? Ogólna zasada kolizyjnego prawa rzeczowego stanowi, że statut masy majątkowej (np. spadku czy majątku małżeńskiego) konsumuje statut poszczególnych składników tej masy⁵⁸. Będziemy do tej zasady kilkukrotnie nawiązywać. Jest ona na ogół akceptowana w doktrynie, choć dyskusyjny jest jej zakres (np. co do nieruchomości wchodzących w skład masy majątkowej). Jednakże gdyby odrzucić wyróżnienie statutu przedsiębiorstwa, to wówczas art. 41 p.p.m. może co najwyżej być stosowany do przedmiotów objętych prawem rzeczowym stanowiących składnik tego przedsiębiorstwa, ale nie *per se* do przedsiębiorstwa.

Rodzą się w ten sposób dwa wstępne pytania. Po pierwsze: czy art. 41 ust. 1 p.p.m. posługuje się pojęciem przedmiotu w rozumieniu wąskim, czy też szerokim (obejmującym przedmioty materialne, cielesne czy też niematerialne, niecielesne; w znaczeniu *res corporales* i *incorporales*)? Po drugie: czy z perspektywy kolizyjnoprawnej przedsiębiorstwo może być rozumiane jako rzecz, zbiór rzeczy (i praw) lub przedmiot prawa (rzeczowego bądź nierzeczowego), i czy wobec tego jest możliwe

⁵⁶ Artykuły 41—45 p.p.m. wprost nawiązują do terminologii kodeksu cywilnego. M. Tomaszewski, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, art. 41, uw. 1. Zob. też E. Drozd, *Nabycie i utrata praw rzeczowych...*, s. 9—10.

⁵⁷ R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, 2024, art. 55¹, nt. 8.

⁵⁸ M. Tomaszewski, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2017, art. 41, uw. 29.

konsekwentne wyróżnienie odrębnego statutu przedsiębiorstwa w ujęciu przedmiotowym?

W odpowiedzi na pytanie pierwsze — na ogół przyjmuje się, że przedmiot w znaczeniu art. 41 ust. 1 p.p.m. obejmuje przedmioty materialne (cielesne)⁵⁹. Wniosek ten — jak się zdaje — wynika z wykładni powołanej regulacji z uwzględnieniem *lex fori* (przez przyjęcie siatki pojęciowej polskiego kodeksu cywilnego). Zastosowanie w art. 41 ust. 1 p.p.m. pojęcia przedmiotu, a nie rzeczy, może wynikać z tego, że przedmiotem praw rzeczowych mogą być także prawa (np. zastaw na prawach, art. 327 i n. k.c.; użytkowanie na prawach, art. 265 k.c.)⁶⁰. W zakresie przedmiotów niecielesnych oraz zbioru rzeczy i praw nieobjętych prawem rzeczowym zastosowanie art. 41 p.p.m. zdaje się niemożliwe, choć wyrażane są w doktrynie stanowiska, że znajduje on zastosowanie do takich dóbr niecielesnych oraz zbioru rzeczy i praw, o ile ustawodawca nie wyróżnił w tym zakresie szczególnego łącznika⁶¹. Konsekwencją takiego stanowiska będzie wyłączenie zastosowania w zasadzie wskazania prawa opartego na autonomii woli (art. 4 p.p.m.)⁶². W dawniejszej literaturze międzywojennej i powojennej za szerokim rozumieniem przedmiotu (jako obejmującego również dobra niecielesne) opowiadał się stanowczo F. Zoll (mł.)⁶³. Wywodzono to właśnie z pojęcia przedmiotu (a nie rzeczy) w identycznie brzmiącej normie kolizyjnej. Wskazywano wręcz nie na normę *lex rei sitae*, ale na *lex situs objectus*⁶⁴. Obejmowało by ono w ten sposób również przedsiębiorstwo⁶⁵.

Pytanie o szerokie czy wąskie rozumienie przedmiotu w zarysowanym znaczeniu nie jest jednak do końca prawidłowo postawione. Zasadniczą kategorię definicyjną stanowią „własność i inne prawa rzeczowe” (art. 41 ust. 1 p.p.m.), a nie pojęcie przedmiotu. Należy więc zbadać, czy przy podejściu autonomicznym wykładni norm kolizyjnych względem danego przedmiotu może przysługiwać prawo rzeczowe. Innymi słowy, przedsiębiorstwo będzie podlegać pod art. 41 ust. 1 p.p.m., jeżeli względem niego przysługuje własność lub inne prawo rzeczowe, a nie dlatego,

⁵⁹ Ibidem, art. 41, uw. 5. Nieco inaczej J. Górecki, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2018, art. 41, nb. 15, który ciężar definicyjny przenosi na pojęcie prawa rzeczowego i rozumie je zgodnie z prawem miejsca położenia przedmiotu. Zob. też E. Drozd, *Nabycie i utrata praw rzeczowych...*, s. 8—9.

⁶⁰ M. Tomaszewski, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2017, art. 41, uw. 9.

⁶¹ Ibidem, art. 41, uw. 6.

⁶² J. Górecki, w: *System...*, t. 20B, s. 942—943.

⁶³ F. Zoll (mł.), A. Szpunar, *Międzynarodowe prawo prywatne...*, s. 52—53.

⁶⁴ Ibidem, s. 53.

⁶⁵ Ibidem, s. 52, 54.

że stanowi przedmiot w znaczeniu cytowanej regulacji. Nie zmienia to zasadniczego wniosku, że przedmiot w znaczeniu art. 41 ust. 1 p.p.m., jeżeli nie można względem niego wyróżnić jednoznacznie prawa rzeczowego, należy w zasadzie rozumieć wąsko (jako przedmiot materialny), na co wskazuje wprost łącznik „znajdowania się”. Prawa bowiem się nie „znajdują” w znaczeniu fizycznego położenia danego przedmiotu⁶⁶. W przypadku praw rzeczowych na dobrach niecielesnych jego substytutem jest prawo właściwe dla tego dobra (np. *lex causae* wierzytelności)⁶⁷. Przesłanka „znajdowania się” może również znaleźć zastosowanie do zbioru rzeczy, ale wątpliwości powstają w zakresie zbioru rzeczy, praw i obowiązków czy stanów faktycznych (jak przedsiębiorstwo). Konsekwentnie wykładany art. 41 ust. 1 p.p.m. może więc być zastosowany do poszczególnych jego składników, które się „znajdują” w znaczeniu wyżej opisanym (a nie do całej masy majątkowej). Ponadto na tle zbliżonego brzmienia art. 43 EGBGB⁶⁸ przyjmuje się, że rzeczą w znaczeniu kolizyjnoprawnym są tylko przedmioty materialne i nie można tego pojęcia rozciągać na wielość przedmiotów, czyli majątek (*Mehrheiten von Gegenständen*)⁶⁹. Także — mimo przyjęcia szerokiego znaczenia rzeczy w prawie austriackim (§ 285 ABGB) — reguła *lex rei sitae* została zawężona w ustawie jedynie co do rzeczy cielesnych (§ 31 ust. 1 IPRG⁷⁰)⁷¹. Dlatego ewentualne wątpliwości winny być na tle prawa polskiego jednak korygowane przez art. 67 p.p.m. (o czym szerzej będzie jeszcze mowa poniżej).

Nieco trudniejsza jest odpowiedź na pytanie drugie: jak kolizyjnoprawnie kwalifikować przedsiębiorstwo? W polskiej doktrynie prawa merytorycznego wypracowano — jak już wspomniano — wiele koncepcji

⁶⁶ Na temat rozumienia pojęcia położenia E. Drozd, *Nabycie i utrata praw rzeczowych...*, s. 9.

⁶⁷ J. Górecki, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2018, art. 41, nb. 23—24.

⁶⁸ Ustawa wprowadzająca niemiecki kodeks cywilny (*Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche*) z dnia 18 sierpnia 1896 r., ostatnio zmieniona ustawą z dnia 23 października 2023 r. (BGBl. 2024 I Nr. 323; dalej: EGBGB).

⁶⁹ Ch. Wendehorst, in: *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Bd. 13, *Internationales Privatrecht II. Internationales Wirtschaftsrecht. Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche (Art. 50—253)*, Hrsg. J. v. Hein, wyd. 8, Beck Online 2021, § 43, nb. 33.

⁷⁰ Austriacka ustawa o międzynarodowym prawie prywatnym z dnia 1 stycznia 1979 r., ostatnio zmieniona ustawą z dnia 16 września 2022 r. (BGBl. I Nr. 147/2022; dalej: IPRG).

⁷¹ Choć w doktrynie wskazuje się także, że wierzytelności również są rzeczami ruchomymi. W. Posch, *Bürgerliches Recht*, Bd. VII, *Internationales Privatrecht*, Springer, Wien—New York 2010, s. 111.

objaśniających przedsiębiorstwo w znaczeniu przedmiotowym. Mają one przełożenie na różne ujęcia przyjmowane w porządkach zagranicznych i można je uznać za uniwersalne. Wskazuje się, że przedsiębiorstwo jest zbiorem rzeczy (*universitas rerum*) lub zbiorem praw (*universitas iuris*). Stanowi ono wówczas szczególnie rodzaj mienia (art. 44 k.c.)⁷². Może być również potencjalnie tylko spłotem składników faktycznych, jak np. klientela (*universitas facti*)⁷³. Występują także kwalifikacje przedsiębiorstwa jako dobra niematerialnego, wzorowanego na prawach własności intelektualnej (prawa do klienteli)⁷⁴. Wspomina się ponadto o koncepcji prawa własności do przedsiębiorstwa⁷⁵. Nie sposób w tym miejscu rozstrzygać tego skomplikowanego i wielowątkowego sporu na poziomie prawa merytorycznego, który nasuwa wniosek dla rozważań kolizyjnych — przedsiębiorstwo może, ale niekoniecznie musi być rozumiane jako „przedmiot” w znaczeniu art. 41 ust. 1 p.p.m. (przynajmniej wprost)⁷⁶. Przy analizie kolizyjnej należy uwzględnić różnorodność tych perspektyw, a nie bazować na jednej z nich.

Decydujące powinno być więc rozstrzygnięcie, czy w ogóle jest podstawa i zarazem sens wyróżniania jakiegokolwiek odrębnego prawa właściwego (statutu) dla przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym. Pozytywnie, jak się wydaje, odpowiadano na to pytanie w międzywojennej literaturze kolizyjnej⁷⁷ i jednostkowych wypowiedziach literatury nowszej⁷⁸. Odpowiedzi negatywnej udziela się natomiast konsekwentnie na tle prawa niemieckiego. Wskazuje się, że przy umownym zbyciu przedsiębiorstwa nie występuje jednolity statut wykonania zobowiązania (*Erfüllungsstatut*). Przejście poszczególnych składników przedsiębiorstwa jest oceniane z perspektywy poszczególnych norm kolizyjnych względem każdego z tych składników. Jeżeli zbywane jest przedsiębiorstwo, w skład którego wchodzi rzeczy, papiery wartościowe, wierzytelności i inne prawa (np. własności intelektualnej),

⁷² R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, 2024, art. 55¹, nt. 7—10.

⁷³ Ibidem, art. 55¹, nt. 11.

⁷⁴ Ibidem, art. 55¹, nt. 13.

⁷⁵ K. Górniak, *Prawo własności przedsiębiorstwa...*, s. 17—25.

⁷⁶ Wniosek ten jest także przyjmowany na tle prawa niemieckiego. Ch. Wendehorst, in: *Münchener Kommentar...*, § 43, nb. 34.

⁷⁷ Tak F. Zoll (ml.), A. Szpunar, *Międzynarodowe prawo prywatne...*, s. 54, którzy chcieli stosować *lex situs objectus* do własności przedsiębiorstwa jako prawa rzeczowego w znaczeniu kolizyjnym.

⁷⁸ K. Kruczałak, *Prawa rzeczowe w ustawie o prawie prywatnym międzynarodowym*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2000, z. 3, s. 620. Zob. też E. Drozd, *Zastaw w prawie prywatnym międzynarodowym*, w: A. Mączyński, M. Pazdan, A. Szpunar, *Rozprawy z polskiego i europejskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Józefowi Skąpskiemu*, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków 1994, s. 38.

to przejście tych poszczególnych składników jest oceniane według właściwie wskazanych praw dla tych składników z osobna (np. *lex rei sitae*, *lex cartae sitae*, art. 14 rozp. Rzym I⁷⁹)⁸⁰. Nie jest zarazem w tym zakresie możliwy wybór prawa⁸¹. Podobny pogląd jest wyrażany także w polskiej doktrynie⁸².

Stanowisko uznające rozszczepienie statutów dla nabycia składników przedsiębiorstwa, jakkolwiek cechuje się prostotą dogmatyczną (nie opiera się na żadnej szerszej uzasadnionej teorii czy koncepcji), wywołuje jednak pewne wątpliwości.

Po pierwsze, także z perspektywy wykładni autonomicznej przedsiębiorstwo nie przedstawia się zazwyczaj jako zwykły zbiór składników materialnych i niematerialnych, ale jako pewna zorganizowana masa majątkowa (przedsiębiorstwo ma własną wartość, która jest większa niżeli prosta suma jej składników; 1 + 1 nie daje w tym przypadku wyniku 2). Dlatego składniki te są zbywane jako jedność (*uno actu*). Taki zabieg normatywny czy doktrynalny ma zapewnić całkowite i spójne przejście wszelkich składników tego przedsiębiorstwa na jego nabywcę, czyli zapewnić ochronę całości przedsiębiorstwa, podczas gdy koncepcja rozszczepionego statutu mogłaby ten cel przekreślać (np. z uwagi na ograniczenia w obrocie poszczególnych składników przedsiębiorstwa, których zbywalność może być oceniana według różnych porządków prawnych). Na tle koncepcji prezentowanej w prawie niemieckim kwestia, czy zbycie przedsiębiorstwa odbywa się na zasadzie sukcesji singularnej czy uniwersalnej, jest uwzględniana w zakresie statutu konkretnego składnika majątkowego⁸³. Za koncepcją jednolitego statutu przemawia więc wykładnia funkcjonalna⁸⁴.

Po drugie, w skład przedsiębiorstwa może wchodzić wiele przedmiotów niecielesnych, dla których ustalenie prawa właściwego w zakresie zbycia może okazać się trudne (np. *know-how*, klientela, renoma). W takich przypadkach w prawie niemieckim wskazuje się, że są to sytuacje faktyczne i nie ma potrzeby poszukiwania dla nich prawa właściwego, chyba że przysługuje względem nich jakieś prawo (np. własność

⁷⁹ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 593/2008 z dnia 17 czerwca 2008 r. w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I) (Dz.Urz. UE L 177 z 4.07.2008, s. 6; dalej: rozp. Rzym I).

⁸⁰ S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1378—1380; Ch. Wendehorst, in: *Münchener Kommentar...*, § 43, nb. 33.

⁸¹ S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1378.

⁸² J. Górecki, *Prawo właściwe dla czynności prawnych...*, s. 195—196.

⁸³ S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1380.

⁸⁴ Tak też K. Kruczałak, *Prawa rzeczowe w ustawie...*, s. 620.

intelektualna)⁸⁵. Jednak ocena przejścia tego typu sytuacji faktycznych na inny podmiot może mieć znaczenie z perspektywy ochrony nieuczciwej konkurencji, co jak się zdaje, wymaga określenia choćby prawa właściwego dla „nabycia” tego przedmiotu niecielesnego przez nabywcę przedsiębiorstwa. Może to być kwestia wstępna dla problemu stron nieuczciwej konkurencji⁸⁶. Nadmiarowo można ponadto wspomnieć o koncepcji prawa do klienteli przyjętej na tle prawa francuskiego (zob. pkt 1 powyżej).

W końcu po trzecie, z perspektywy prawa polskiego przedsiębiorstwo jest traktowane jako pewnego rodzaju szczególna masa majątkowa (a nie prosta suma składników o wspólnym celu), co ma znaczenie dla brzmienia art. 41 i n. p.p.m. wobec wykładni autonomicznej, jednak uwzględniającej *lex fori*. W tym bowiem duchu analizowane przepisy są na ogół w doktrynie (polskiej i zagranicznej) wykładane (o czym była mowa wyżej). Dowodzi tego też wzmianka o prowadzeniu przedsiębiorstwa w art. 11 ust. 2, art. 18 ust. 1 i art. 23 ust. 2 pkt 2 p.p.m.

Przytoczone argumenty skłaniają do przyjęcia koncepcji jednolitego statutu przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym. Jednak nie rozstrzyga to wciąż problemu, z jakiej podstawy należałoby taki statut wywodzić. Odpowiedzi na to pytanie może dostarczać brzmienie art. 67 p.p.m. Przepis ten pełni funkcję wypełniania luk powstałych w zakresie zastosowania prawa prywatnego międzynarodowego (jako alternatywa dla zabiegu *analogia legis*)⁸⁷. Umożliwia on wykreowanie indywidualnej normy kolizyjnej⁸⁸. Jako przykłady zastosowania omawianej normy wskazuje się np. prawo właściwe dla związków partnerskich (jako prawo miejsca rejestracji) czy dla osób, które są apatrydami i nie mają miejsca zamieszkania czy zwykłego pobytu⁸⁹. Powyższe względy pozwalają uznać, że transgraniczne zbycie przedsiębiorstwa jest także zagadnieniem, po pierwsze, zasługującym na wyróżnienie z perspektywy kolizyjnoprawnej, a także, po drugie, nieuregulowanym wprost przez art. 1 i n. p.p.m. (czy inne akty szczególne z zakresu prawa prywatnego międzynarodowego). Przy ustalaniu prawa najściślej związanego należy brać pod uwagę wszelkie okoliczności danej sprawy, choć podejście do określonego zdarzenia powinno być stypizowane, a nie

⁸⁵ S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1380.

⁸⁶ Kwestia stron nieuczciwej konkurencji mieści się w zakresie prawa właściwego dla nieuczciwej konkurencji. E. Figura-Góralczyk, *Nieuczciwa konkurencja w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 338.

⁸⁷ P. Błaszczak, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. J. Poczobut, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, art. 67, uw. 1—2.

⁸⁸ Ibidem, art. 67, uw. 5.

⁸⁹ Ibidem, art. 67, uw. 3.

zawsze zindywidualizowane⁹⁰. Przykładem mocnego powiązania wskazującego na prawo właściwe jest m.in. miejsce położenia przedmiotu umowy (np. umowy dotyczące nieruchomości czy umowy o budowę konkretnych obiektów)⁹¹.

Na tej podstawie należałoby przyjąć, że zasadniczo prawem najściślej związanym z przedsiębiorstwem w znaczeniu przedmiotowym oraz umów mających za przedmiot to przedsiębiorstwo jest **prawo miejsca położenia składników tego przedsiębiorstwa**. Będzie to szczególnie widoczne, gdy składnikiem przedsiębiorstwa jest nieruchomość. Reguły wypracowane na tle art. 41 p.p.m. należy stosować *mutatis mutandis*. Oznacza to również, że w razie zbycia przedsiębiorstwa w obrocie międzynarodowym skutek w postaci zbycia przedsiębiorstwa na podstawie tej umowy należy oceniać przez pryzmat prawa miejsca położenia przedsiębiorstwa (o czym będzie mowa szerzej w dalszej części, zob. pkt 5). Wniosek ten należy odnieść także do tzw. zorganizowanej części przedsiębiorstwa. Alternatywnie można będzie to zagadnienie rozstrzygać przez łącznik siedziby tego przedsiębiorstwa⁹². Kwestia ta może jednak być wątpliwa, siedziba bowiem wiąże się z pojęciem przedsiębiorcy (w ujęciu podmiotowym) i jego statutem personalnym, a nie z pojęciem przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym (jako zbiór składników). Zresztą znów pojawi się pytanie, o jakiej siedzibie będzie mowa (ujawnionej w rejestrze przedsiębiorców?). Analizowany jest przecież problem prawa właściwego dla składników przedsiębiorstwa, a nie dla przedsiębiorcy.

Przez „miejsce położenia przedsiębiorstwa” należy rozumieć faktyczne (fizyczne) położenie składników stanowiących część przedsiębiorstwa. W ten sposób statut przedsiębiorstwa będzie się rozciągał na składniki niematerialne, które wiążą się ściśle ze składnikami materialnymi. Również pracownicy zwykle świadczą pracę w miejscu, gdzie te składniki materialne są ulokowane. To funkcjonalne powiązanie składników materialnych i niematerialnych pozwoli ustalić w sposób przewidywalny prawo właściwe dla nich wszystkich przez powiązanie ze składnikami materialnymi przedsiębiorstwa.

Przedsiębiorstwo może być ruchome, tj. przemieszczające się (np. o charakterze rekreacyjnym i pokazowym jak cyrk). Wówczas należy uznać, że subokreślnikiem temporalnym normy kolizyjnej wywodzonej z art. 67 p.p.m. będzie chwila nastąpienia zdarzeń pociągających za sobą skutki prawnorzeczowe w zakresie przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym.

⁹⁰ Ibidem, art. 67, uw. 7.

⁹¹ Ibidem.

⁹² Tak proponował E. Drozd, *Zastaw w prawie prywatnym międzynarodowym...*, s. 38.

Problem powstaje, gdy jeden przedsiębiorca prowadzi działalność gospodarczą w różnych krajach. W takim przypadku należy rozważyć, czy przedsiębiorca ten dysponuje jednym czy większą liczbą przedsiębiorstw, czy też ma w różnych krajach zorganizowane części tego przedsiębiorstwa. Kwestia ta powinna być rozstrzygnięta już na poziomie prawa kolizyjnego, a nie na poziomie prawa merytorycznego; wyznacza zakres zastosowania prawa właściwego (normy kolizyjnej wywodzonej z art. 67 p.p.m.). Nie ma bowiem nigdzie przyjętej (choćby niepisanej) zasady: jeden przedsiębiorca dysponuje jednym przedsiębiorstwem — jest wręcz odwrotnie⁹³. Odrębność przedsiębiorstw należy oceniać przez pryzmat kryteriów zorganizowania określonych składników (możliwe jest wspieranie się w tym zakresie przedsiębiorstwem w znaczeniu *lex fori*). Jeżeli można je uznać za odrębne masy organizacyjne, czyli zbiór składników nadających się do samodzielnego prowadzenia działalności, choćby służyły realizacji tego samego rodzaju przedsięwzięcia tego samego przedsiębiorcy, to i tak będą stanowić różne przedsiębiorstwa czy odrębne zorganizowane części przedsiębiorstwa (np. przedsiębiorstwo produkcyjne, magazynowe, przeznaczone do sprzedaży czy dystrybucji — będą to różne przedsiębiorstwa lub zorganizowane części przedsiębiorstwa).

To wszystko rodzi jednak dodatkowe pytanie: czy z perspektywy kolizyjnej części przedsiębiorstwa należy traktować jak odrębne przedsiębiorstwo? Według alternatywnego stanowiska prawo właściwe dla przedsiębiorstwa ogólnego rozciągałoby się na prawo do zorganizowanej części przedsiębiorstwa (choćby znajdowało się w innym państwie). Ponieważ kryterium rozróżnienia części przedsiębiorstwa oraz odrębnego przedsiębiorstwa jest płynne, a zarazem brak jest dostatecznie ukształtowanego w tym zakresie stanowiska, odpowiedź nie może być jednoznaczna. Jeżeli zbywana jest część przedsiębiorstwa w znaczeniu zbioru składników ruchomości, praw i klienteli wydzielanych z dotychczas spójnego i jednolitego przedsiębiorstwa, to w tym zakresie powinien znaleźć zastosowanie statut właściwy dla przedsiębiorstwa, a nie jego części (np. przedsiębiorca wydziela z przedsiębiorstwa i sprzedaje komputery oraz prawa do określonego oprogramowania, pozostawiając w lokalu przedsiębiorstwa zarazem inne oprogramowania i komputery). Jeżeli jednak analizowane są filia czy oddział przedsiębiorstwa, to z perspektywy kolizyjnej należy je kwalifikować jako odrębne przedsiębiorstwo.

Może się zdarzyć, że przedsiębiorca będzie miał jedno przedsiębiorstwo położone w co najmniej dwóch różnych państwach (np. na granicy Polski i Niemiec). W tym zakresie pojawia się najwięcej wątpliwości

⁹³ W prawie polskim M. Habdas, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 55¹, uw. 47.

dotyczących bronionej koncepcji. Przede wszystkim: jak wówczas ustalić prawo właściwe? Wobec braku jednoznacznych kryteriów należy zadowolić się wskazaniem prawa właściwego w tej części, która przedstawia większą wartość gospodarczą.

Trzeba mieć również na względzie, że nawet przy przyjęciu koncepcji jednolitego statutu przedsiębiorstwa, w innych porządkach prawnych zostanie przyjęta koncepcja rozszczerzonego statutu przedsiębiorstwa, w związku z czym ostatecznie sąd miejsca położenia składnika może zastosować inne prawo niż to właściwe dla całego przedsiębiorstwa. Tak np. sąd niemiecki przyjmie prawo właściwe dla miejsca położenia nieruchomości w Niemczech, ale objęte przedsiębiorstwem „położonym” w Polsce (co ma znaczenie np. przy wpisie konstytutywnym do ksiąg gruntowych, *Grundbuch*, § 873 ust. 1 BGB). Problem ten ma charakter faktyczny, wynikający z braku ujednolicenia prawa. Wydaje się, że powinien być on uwzględniony na etapie praktycznego zastosowania prawa, każdy bowiem sąd stosuje swoje normy kolizyjne, co jednak nie powinno przekreślać wykładni polskich norm prawa prywatnego międzynarodowego. W kontekście procesu europeizacji można wskazać przypadki zastosowania jednolitego porządku dla mas majątkowych ze składnikami lokowanymi w całej Europie (zob. art. 23 rozp. 650/2012⁹⁴; z uwzględnieniem np. art. 30 rozp. 650/2012)⁹⁵. Poza tym od zasady jednolitego statutu majątkowego przedsiębiorstwa — jako rozwiązania kierunkowego — możliwe są do przewidzenia wyjątki (np. w zakresie nieruchomości).

⁹⁴ Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego (Dz.Urz. UE L 201, s. 107; dalej: rozp. 650/2012).

⁹⁵ Na temat zasady jednolitości statutu spadkowego — zob. motyw nr 9 rozp. 650/2012. Na temat tej zasady przed wejściem w życie rozp. 650/2012 — A. Mączyński, *Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych a prawo prywatne międzynarodowe* (1986), w: A. Mączyński, *Rozprawy i studia z prawa prywatnego międzynarodowego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 853; w nowszej literaturze A. Wysocka-Bar, *Jurysdykcja krajowa sądów polskich a kolizyjna jednolitość spadku*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2016, nr 14, s. 104—107.

4. Zakres statutu przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym

Po ustaleniu, że kwestie związane z przedsiębiorstwem w znaczeniu przedmiotowym są uregulowane przez odrębne prawo miejsca położenia tego przedsiębiorstwa, należy dokonać opisanie i rozgraniczenia zakresu tego statutu. Można go określić mianem „statutu przedsiębiorstwa (w znaczeniu przedmiotowym)”.

Statut przedsiębiorstwa będzie przede wszystkim rozstrzygał, czy w danym przypadku mamy do czynienia z przedsiębiorstwem w znaczeniu przedmiotowym (czy jest ono w ogóle normatywnie lub doktrynalnie wyróżniane w danym porządku prawnym), czy jego zorganizowaną częścią (czy takie części są rozpoznawalne przez dany porządek prawny), a zarazem kwestie co do składu (elementów) tego przedsiębiorstwa. Na tej podstawie należy ustalić, czy przedsiębiorstwo jest zbiorem rzeczy, czy też praw (i jakich), względnie również stanów faktycznych (tzw. korzystnych sytuacji prawnych). Tytułem przykładu, według art. 55¹ pkt 5 k.c. w skład przedsiębiorstwa wchodzi koncesje, licencje i zezwolenia. Interpretuje się je jako obowiązki⁹⁶ i prawa w znaczeniu prawa administracyjnego (a nie cywilnoprawnego)⁹⁷. Mając na względzie brzmienie art. 6 ust. 1 p.p.m., można przyjąć, że statut przedsiębiorstwa może określać, że w jego skład wchodzi prawa i obowiązki z zakresu prawa publicznego. Również statut przedsiębiorstwa rozstrzyga, czy w jego skład wchodzi ruchomości czy nieruchomości, a więc czy wówczas znajdują zastosowanie regulacje właściwe dla nieruchomości wchodzące w skład przedsiębiorstwa, w zakresie czynności dotyczących się bezpośrednio przedsiębiorstwa (np. co do formy, dopuszczalności warunku czy terminu). Rozstrzyga on także, czy na przedsiębiorstwo składają się tylko prawa (ujęcie wąskie, np. art. 55¹ k.c.⁹⁸; prawo np. francuskie *fonds de commerce*)⁹⁹, czy też może długi wynikające ze zobowiązań powstałych w związku z prowadzeniem

⁹⁶ Mowa w tym przypadku nie tylko o prawach z tych aktów administracyjnych, lecz także o obowiązkach. M. Habdas, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 55¹, uw. 28.

⁹⁷ R. Morek, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, 2024, art. 55¹, nt. 50—50.1.

⁹⁸ M. Habdas, w: *Kodeks cywilny. Komentarz...*, art. 55¹, uw. 26; J. Kuźmicka-Sulikowska, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. E. Gniewek, P. Machnikowski, wyd. 11, Legalis 2023, art. 55¹, nb. 4.

⁹⁹ Na to prawo nie składają się zobowiązania przedsiębiorstwa. J. Derruppé, T. de Ravel d'Esclapon, *Fonds de commerce...*, nb. 3—4. Zob. też R. Stroiński, *Przedsiębiorstwo...*, s. 171 i n.

przedsiębiorstwa (ujęcie szerokie). Szeroki katalog wyłączeń składników spod zakresu *fonds de commerce* (szczególnie rozumianej kategorii przedsiębiorstwa) został przewidziany w prawie francuskim (m.in. zobowiązania umowne, licencje i zezwolenia prawa administracyjnego, nieruchomości)¹⁰⁰.

Problematicznie z tej perspektywy rysuje się prawo do firmy. Wskazywano już (w pkt 1), że firma w niektórych państwach może stanowić składnik przedsiębiorstwa, a w niektórych nie wchodzi do przedsiębiorstwa. Rozstrzygnięcie tego zagadnienia zależy od tego, czy w danym systemie prawnym firma jest uznawana za prawo zbywalne czy też niezbywalne. Firma na ogół — jak się przyjmuje — stanowi element statutu personalnego przedsiębiorcy¹⁰¹. Stąd należy przyjąć, że kwestia związania firmy oraz przedsiębiorstwa winna być oceniana nie z perspektywy statutu przedsiębiorstwa, ale z perspektywy statutu firmy przedsiębiorcy. Problematyka ta jest różnie ujmowana na tle przepisów regulujących firmę (tj. jej niezbywalność czy zbywalność wraz z przedsiębiorstwem czy samodzielnie) i nie można jej uznać za kwestię prawną ściślejszą związaną się z przedsiębiorstwem w znaczeniu przedmiotowym. Problem firmy w tym zakresie zasługuje na emancypację, skoro firma często ma swój własny reżim prawny w porządkach krajowych (np. art. 43² i n. k.c., § 17 i n. HGB).

Statut przedsiębiorstwa określa kryteria, które pozwalają odróżnić zbiór rzeczy i praw od przedsiębiorstwa, jako zorganizowanej masy majątkowej (np. zorganizowanie w celu prowadzenia działalności gospodarczej czy zawodowej, objęcie firmą przedsiębiorcy). Innymi słowy, określa on przesłanki powstania przedsiębiorstwa (np. zebranie bazy klientów i innych niezbędnych elementów w prawie francuskim)¹⁰². Statut ten rozstrzyga również chwilę, w której zorganizowany zespół składników traci swój status przedsiębiorstwa i stanowi już zwykły zbiór praw i obowiązków. Są to przesłanki wygaśnięcia przedsiębiorstwa (utrata jego charakteru, np. zakończenie działalności gospodarczej czy wyłączenie stanu zorganizowania składników przedsiębiorstwa przez ich podział). Statut ten określa także relację przedsiębiorstwa do pozostałego majątku jego dysponenta (przedsiębiorcy). Tak np. w prawie francuskim na tle art. L526-22 CdC¹⁰³ kwestia ta została wyraźnie uregulowana. W treści powołanej regulacji rozstrzygnięto, że składniki

¹⁰⁰ J. Derruppé, T. de Ravel d'Esclapon, *Fonds de commerce...*, nb. 50 i n. W polskim prawie R. Stroiński, *Przedsiębiorstwo...*, s. 171 i n.

¹⁰¹ G. Żmij, *Firma w prawie prywatnym...*, s. 163.

¹⁰² Przesłanki powstania *fonds de commerce* są analizowane szeroko w prawie francuskim. J. Derruppé, T. de Ravel d'Esclapon, *Fonds de commerce...*, nb. 102 i n.

¹⁰³ Francuski kodeks handlowy (*Code de commerce*) z 1807 r.

majątku przedsiębiorcy, które nie wchodzą w skład przedsiębiorstwa, stanowią jego majątek osobisty. Rozróżnienie między majątkiem osobistym i przedsiębiorstwem przedsiębiorcy będącego osobą fizyczną nie upoważnia go do występowania w charakterze poręczyciela długu, którego jest głównym dłużnikiem. Przyjęto tam również pierwszeństwo odpowiedzialności majątkiem osobistym przedsiębiorcy, a nie przedsiębiorstwem, wobec wierzycieli, którzy nie weszli w relacje z przedsiębiorcą w związku z tą działalnością gospodarczą. W przepisie tym określono też, że przedsiębiorstwo po zakończeniu działalności przedsiębiorcy staje się częścią jego majątku ogólnego. Są to kwestie do rozstrzygnięcia przez analizowany statut przedsiębiorstwa.

Określenie statutu dla całego przedsiębiorstwa nie stoi na przeszkodzie uznaniu, że pojedyncze jego składniki mogą podlegać innemu prawu właściwemu. Tak np. umowy zawarte przez przedsiębiorcę, a więc prawa czy obowiązki z niej wynikające i potencjalnie stanowiące składniki przedsiębiorstwa, mogą podlegać innemu prawu właściwemu (dla *lex causae*, określonego przez rozp. Rzym I) niż prawo miejsca położenia przedsiębiorstwa. Różnica będzie się przejawiać w tym, że czynności dotyczące przedsiębiorstwa jako całości będą podlegać pod statut przedsiębiorstwa, a czynności dotyczące tego pojedynczego składnika majątku będą podlegać pod statut tego składnika (np. *lex causae*). Wynika to ze wspomnianej już zasady, że statut masy majątkowej konsumuje zazwyczaj statut pojedynczych składników tej masy¹⁰⁴. Wniosek ten może jednak wywoływać wiele wątpliwości (zob. pkt 5).

Statut przedsiębiorstwa rozstrzyga również, czy jego dysponentowi przysługuje czy nie przysługuje odrębne prawo podmiotowe do przedsiębiorstwa (w tym prawo rzeczowe, np. własność jak w prawie włoskim czy według niektórych koncepcji na tle prawa polskiego). Określa ono zatem także status tego przedsiębiorstwa, czy jest to zbiór praw i obowiązków (podejście niemieckie), czy też prawo niematerialne do klienteli (podejście francuskie). Przyjęcie danej koncepcji kolizyjnoprawnej przedsiębiorstwa jest niezależne od podejścia do przedsiębiorstwa na gruncie konkretnego porządku prawnego. Będzie to miało znaczenie m.in. dla ochrony tego prawa do przedsiębiorstwa i wystąpienia z powództwem petytoryjnym (na wzór windykacyjnego czy — bo bliższe — *hereditas petitio*). Jeżeli można wyróżnić tego typu roszczenie petytoryjne o ochronę przedsiębiorstwa, to również ono podlega ocenie przez pryzmat statutu

¹⁰⁴ M. Tomaszewski, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2017, art. 41, uw. 29.

przedsiębiorstwa¹⁰⁵. Realizacja tego roszczenia będzie już oczywiście podlegać *lex fori* (np. przez krajowe normy egzekucyjne).

Także kwestia wielości podmiotów uprawnionych do przedsiębiorstwa jest oceniana z perspektywy statutu przedsiębiorstwa. Tyczy się to problematyki dopuszczalności, zakresu i charakteru wspólności czy współwłasności przedsiębiorstwa (ułamkowej, łącznej czy innego rodzaju, np. w postaci spółki cywilnej — choć już stosunek spółki cywilnej będzie podlegał odrębnemu statutowi). Pojawia się jednak wątpliwość, gdy taka wspólność przedsiębiorstwa powstaje na mocy odrębnego statutu — spadkowego czy małżeńskiego. Przedsiębiorstwo może być przedmiotem dziedziczenia, a do spadku może być powołanych kilka podmiotów. Przedsiębiorstwo może również potencjalnie wchodzić w skład wspólnego majątku małżeńskiego. W ten sposób rodzi się problem kolizji statutu przedsiębiorstwa oraz statutu spadkowego (art. 23 rozp. 650/2012) czy małżeńskich stosunków osobistych i majątkowych (art. 51 p.p.m.). Wydaje się, że tę kolizję należałoby rozstrzygnąć na korzyść (przez przyznanie im pierwszeństwa) statutu spadkowego czy małżeńskich stosunków osobistych i majątkowych. W istocie to statut spadkowy lub małżeńskich stosunków rozstrzygać będą co do przesłanek zbywalności przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym, które znajdują się w tych masach (stosownie do prawa właściwego dla dziedziczenia i stosunków majątkowych małżeńskich). Będzie to miało znaczenie również m.in. dla przesłanki zgody małżonka czy pozostałych współspadkobierców do zbycia tego przedsiębiorstwa. Są to już jednak kwestie, które nie podlegają pod statut przedsiębiorstwa, jednak mogą bezpośrednio wpływać na skuteczność czynności podejmowanych względem tego przedsiębiorstwa.

Statut przedsiębiorstwa rozstrzyga również, czy jest ono zbywalne czy niezbywalne, a zarazem w jakim zakresie. Ma to znaczenie w szczególności w kwestii tego, czy na nabywcę przechodzą wszelkie czy niektóre składniki (np. uprawnienia publicznoprawne, prawa niezbywalne wchodzące w skład przedsiębiorstwa, *res extra commercium*), a także tego, czy ograniczenia obrotu konkretnymi składnikami majątku przedsiębiorstwa znajdują czy też nie znajdują zastosowania (np. wymóg zgody określonego podmiotu czy organu na zbycie składnika majątku). Statut ten określa także, czy możliwe jest dokonywanie innych czynności w zakresie przedsiębiorstwa, jak np. ustanowienie ograniczonego prawa rzeczowego czy zrzeczenie się (prawa do) przedsiębiorstwa. Określa on również, czy przedmiotem zbycia może być tylko całość

¹⁰⁵ Taki wniosek jest przyjmowany na tle statutu rzeczowego. M. Tomaszewski, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2017, art. 41, uw. 30.

przedsiębiorstwa, czy też jego część. Może to generować różne problemy, gdyż np. na tle prawa polskiego przyjmuje się, że do zbycia zorganizowanej części przedsiębiorstwa art. 55¹ i n. k.c. mogą być co najwyżej stosowane *per analogiam* (choć zakres analogicznie stosowanych przepisów jest dyskusyjny — zob. pkt 1).

Mając na względzie brzmienie art. 4 ust. 1 p.p.m., należy przyjąć, że nie jest możliwy umowny wybór prawa właściwego dla kwestii związanych z przedsiębiorstwem w znaczeniu przedmiotowym. Przyjęcie twierdzenia, że prawo właściwe dla przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym jest ustalane na podstawie art. 67 p.p.m., a więc na zasadach zbliżonych do art. 41—45 p.p.m. (na podstawie których nie jest możliwy wybór prawa), to konsekwentnie przyznanie również, że w badanym zakresie ustawa nie przewiduje wyraźnej kompetencji do wyboru prawa (ustawodawca jako zasadę przewidział katalog *numerus clausus* przypadków wyboru prawa).

5. Umowy dotyczące przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym

Zbycie, obciążenie czy oddanie do korzystania przedsiębiorstwa może nastąpić na podstawie umowy. Z perspektywy kolizyjnej niejasne jest, czy nabycie przedsiębiorstwa następuje na podstawie jednolicie kolizyjnie ocenianej umowy, czy należałoby rozróżnić w tym zakresie różne umowy o odrębnych skutkach (obligacyjnych i rzeczowych). Wskazywano już, że przy zbyciu przedsiębiorstwa na tle porządków prawnych stosuje się ogólne reguły dla przenoszenia praw do rzeczy czy do innych przedmiotów majątkowych (zob. pkt 1). Również z perspektywy kolizyjno-prawnej należy więc odróżnić statut właściwy dla podstawy prawnej przejścia przedsiębiorstwa (np. umowa zobowiązująca) oraz dla skutku w postaci przejścia tego przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym (np. umowa rozporządzająca)¹⁰⁶. Skoro przedsiębiorstwo może stanowić przedmiot obrotu (jak np. rzecz), to trzeba stosować reguły ogólne właściwe dla obrotu składnikami majątkowymi przewidziane przez polskie prawo kolizyjne. Statut właściwy dla podstawy prawnej przejścia przedsiębiorstwa to statut umów zobowiązujących, regulowany

¹⁰⁶ Jest to również zasada przyjmowana w zakresie statutu rzeczowego. M. Tomaszewski, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2017, art. 41, uw. 23.

przez rozp. Rzym I, a statut właściwy dla przejścia przedsiębiorstwa jest określany przez statut przedsiębiorstwa (można by stwierdzić z tej perspektywy — statut „rzeczowy”). Zabieg ten będzie konieczny, nawet jeżeli dany system nie rozróżnia umów obligacyjnych i rozporządzających (np. prawo francuskie czy angielskie). Uwagi te należy przenieść *mutatis mutandis* do obciążenia przedsiębiorstwa np. ograniczonym prawem rzeczowym. Twierdzenie o rozdzieleniu na statut obligacyjny i rzeczowy nie będzie oczywiście aktualne, jeżeli przedsiębiorstwo jest oddawane do korzystania tytułem np. umowy dzierżawy. Wówczas zakres i skutki takiej umowy będą analizowane z perspektywy statutu właściwego dla umów obligacyjnych. W dalszej części analiza skupia się głównie na problematyce zbywania przedsiębiorstwa, to bowiem ono rodzi najwięcej kontrowersji.

Statutowi przedsiębiorstwa podlegają zatem wszelkie skutki prawno-rzeczowe, czy szerzej — prawnomajątkowe. Obejmuje to w szczególności przesłanki skutku rozporządzającego, np. zawarcie odrębnej umowy rozporządzającej, przeniesienie posiadania czy wpis do odpowiedniego rejestru. Temu samemu statutowi podlegają skutki takich czynności (np. warunkują przeniesienie przedsiębiorstwa ze skutkiem *inter partes* czy też *erga omnes*). Jeżeli dany system prawny przyjmuje model umowy zobowiązująco-rozporządzającej, to statutowi przedsiębiorstwa podlega kwestia skutków z perspektywy prawnorzeczowej zdarzenia polegającego na zawarciu ważnej i skutecznej umowy zobowiązującej. Tytułem przykładu, dla skutku rozporządzającego może być potrzebne dostateczne oznaczenie przedsiębiorstwa (co do tożsamości) lub określenie szczegółowo postanowień umowy obligacyjnej, np. ceny. Jeżeli wszystkie te niezbędne elementy zostały określone w umowie obligacyjnej, to umowa ta może według statutu przedsiębiorstwa wywołać skutek rozporządzający bez potrzeby dokonywania kolejnej i dodatkowej czynności (prawnej bądź faktycznej). Jeżeli strony umowy zobowiązującej uzależniły skutek rozporządzający od dodatkowej czynności, to wówczas taki wymóg podlega statutowi przedsiębiorstwa (np. dopuszczalność zawarcia takiej odrębnej umowy rzeczowej)¹⁰⁷. Pod statut przedsiębiorstwa podlega również ocena, czy rozporządzenie przedsiębiorstwem ma charakter kauzalny czy może abstrakcyjny, a także czy potrzebne jest ujęcie *causa* w samej umowie rozporządzającej (*causa* w znaczeniu formalnym)¹⁰⁸. W podobny sposób należy oceniać konsensualność bądź realność zbycia przedsiębiorstwa¹⁰⁹. Kwestie dopuszczalności zastrzegania w umowach

¹⁰⁷ Podobnie na tle statutu rzeczowego ibidem, art. 41, uw. 24.

¹⁰⁸ Podobnie na tle statutu rzeczowego ibidem, art. 41, uw. 25.

¹⁰⁹ Podobnie na tle statutu rzeczowego ibidem, art. 41, uw. 26.

mających za przedmiot przedsiębiorstwo również są oceniane według statutu przedsiębiorstwa. Tyczy się to przede wszystkim umów rozporządzających przedsiębiorstwem — skutków zastrzeżenia w takowej warunku czy terminu, ale również skutków zastrzeżenia warunku czy terminu w umowie obligacyjnej. Sama dopuszczalność zastrzegania takiego warunku podlega statutowi obligacyjnemu, niemiej statutowi przedsiębiorstwa podlegają skutki zastrzeżenia tego warunku czy terminu w umowie obligacyjnej.

Statutowi przedsiębiorstwa będzie podlegać również ocena, w jaki sposób składniki przedsiębiorstwa przechodzą na nabywcę: czy na zasadzie szeregu sukcesji syngularnych na podstawie wielu umów lub skutków rozporządzających (tj. tylu, ile jest składników majątku przedsiębiorstwa), zawartych chociażby w wykonaniu jednego zobowiązania, czy na podstawie jednej umowy rozporządzającej (jako *uno actu*), czy może jako *uno actu* na zasadzie sukcesji uniwersalnej. Powiązany z tym problem, a mianowicie, czy ograniczenia w obrocie dotyczące poszczególnych składników przedsiębiorstwa znajdują zastosowanie do zbycia samego przedsiębiorstwa, również podlega statutowi przedsiębiorstwa (zob. też pkt 4). Przy czym należy w tym zakresie rozróżnić dwie kwestie. Po pierwsze, czy według prawa merytorycznego czynności obejmujące przedsiębiorstwo *in toto* muszą spełniać wymogi co do zbycia ich poszczególnych składników (np. nieruchomości). Tak np. w prawie polskim przepisy o zbywaniu przedsiębiorstwa nie uchybiają przepisom o formie czynności prawnych dotyczących nieruchomości (art. 75¹ § 4 k.c.). Tak samo można dyskutować, czy do zbycia przedsiębiorstwa obejmującego własność nieruchomości należałoby stosować art. 157 k.c. (*per analogiam*)¹¹⁰. Te kwestie sporne wchodzą w zakres statutu przedsiębiorstwa i są przez niego określone. Po drugie, czym innym jest pytanie, czy obok (bądź zamiast) statutu przedsiębiorstwa należałoby stosować statut właściwy dla poszczególnych jego składników (wszystkich składników czy np. wybranych nieruchomości). Ta ostatnia kwestia, która jest potencjalnie rozstrzygalna na poziomie prawa kolizyjnego (a nie merytorycznego), może wywoływać sporo komplikacji praktycznych. Może być bowiem tak, że na tle określonego porządku merytorycznego — właściwego w danej sprawie — zbycie przedsiębiorstwa będzie oznaczać sukcesję uniwersalną jego składników, a przez to nie będzie konieczne spełnienie szczegółowych przesłanek zbycia jego poszczególnych składników (np. przeniesienia posiadania rzeczy, wpisu do rejestru praw własności intelektualnej, zawiadomienia dłużnika zbywanej wierzytelności).

¹¹⁰ J. Grykiel, w: *Kodeks cywilny*, T. 1, *Komentarz do art. 1—352*, red. M. Gutowski, Legalis 2021, art. 75¹, nb. 17.

Tytułem przejścia praw do tych składników przedsiębiorstwa będzie samo zbycie przedsiębiorstwa, a nie umowa mająca za przedmiot te konkretne składniki. Są one zbywane jedynie pośrednio jako przedmiot przedsiębiorstwa. Omawiany skutek należy uzasadniać powoływaniem już pierwszeństwem statutu przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym (jako majątku) przed statutem poszczególnych jego składników¹¹¹.

Proponowana interpretacja — jak widać np. na tle podziału majątku dorobkowego małżonków (tj. majątku po ustaniu wspólności majątkowej) czy działu spadku — może być kwestionowana przez organy krajowe poszczególnych państw. Można się bowiem spotkać z praktyką, według której, mimo że doszło do skutecznego rozporządzenia określonym majątkiem (jako całości), to i tak wymagane będzie dopełnienie dalej idących przesłanek rozporządzania poszczególnymi składnikami majątku (np. odpowiedni wpis w księgach gruntowych). Problem ten jest dostrzegany w doktrynie m.in. na tle zagadnienia działu spadku¹¹². Występuje on jednak tak samo w przypadku zbycia przedsiębiorstwa. Kwestia relacji statutu majątku do statutu jego składników czy również statutu rejestrowego¹¹³ może rysować się następująco: 1) absorbcja statutu składnika majątku oraz statutu rejestrowego przez ogólny statut masy majątkowej, w skład której ten składnik wchodzi; 2) pierwszeństwo statutu składników majątku oraz statutu rejestrowego przed statutem masy majątkowej; 3) koegzystencja statutu składników majątku, statutu rejestrowego oraz statutu tego majątku. Trafne jest co do zasady ujęcie pierwsze, najlepiej bowiem służy funkcji wyróżnienia danej masy — jednolitego przejścia jego składników na zasadach

¹¹¹ M. Tomaszewski, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2017, art. 41, uw. 29. Podobnie w niemieckim prawie kolizyjnym G. Kegel, in: G. Kegel, K. Schurig, *Internationales Privatrecht*, C.H.Beck, München 2000, s. 665.

¹¹² M. Margoński, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego. Komentarz*, red. K. Osajda, wyd. 4, Legalis 2024, art. 23, nt. 21—21.1.

¹¹³ Teoretycznie może się wydawać, że między statutem majątkowym czy konkretnego składnika majątku a statutem rejestrowym nie zachodzi żadna kolizja. Obowiązek dokonania wpisu jako przesłanka konstytutywna czy deklaratoryjna przeniesienia własności, jak również skutki materialnoprawne takiego wpisu są określane przez statut rzeczowy, a nie statut rejestrowy (ten ostatni to normy głównie prawa procesowego oparte na *lex fori processualis*). Szerzej J. Górecki, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz...*, 2018, art. 41, nb. 46. Problem może się jednak pojawić, gdy statut rejestrowy nie przewiduje możliwości wpisania do rejestru nabywcy w znaczeniu masy majątkowej, ale może wpisać nabywcę konkretnego składnika. Wówczas może wystąpić problem dostosowania, co należy mieć na względzie przy analizie „kolizji” statutu majątkowego i rejestrowego.

przewidzianych dla tej masy. Dodawanie obowiązku dopełnienia wymogów przewidzianych dla statutu rzeczowego bądź rejestrowego będzie mogło ten cel utrudniać czy nawet przekreślać.

Interpretacja ta, przynajmniej kierunkowo, jest przyjmowana także w innych systemach prawnych — np. w prawie austriackim (zob. § 32 IPRG), gdzie jednak doznaje ograniczenia w zakresie nieruchomości, co do których przyznaje się pierwszeństwo statutowi rzeczowemu (*Einzelstatut bricht Gesamtstatut*)¹¹⁴. Również i w tym zakresie można na tle prawa polskiego dyskutować, czy jeżeli w skład jednego przedsiębiorstwa wchodzi nieruchomości położone w kilku państwach, to czy jednak rzeczona zasada pierwszeństwa statutu masy majątkowej nie powinna ustąpić statutowi nieruchomości. Przyjąć należy, że statut nieruchomości powinien mieć pierwszeństwo (należy stosować art. 41 p.p.m.). Wynika to z faktycznej niemożliwości wyegzekwowania zastosowania jednolitego statutu przedsiębiorstwa w obcym państwie (nie wydaje się możliwe przekonanie np. sądu niemieckiego, że nieruchomość położona w Niemczech, ale objęta polskim przedsiębiorstwem, przejdzie z pominięciem zasady wpisu konstytutywnego). Założenie to zdaje się być przewidziane także na tle innych aktów z zakresu prawa kolizyjnego. Dzięki temu dojdą do głosu również przepisy właściwe dla *lex rei sitae*, jak np. przewidujące w tym zakresie nabywanie nieruchomości przez cudzoziemców, czy prawa pierwokupu i nabycia w ramach kształtowania ustroju rolnego. Oczywiście opisywany problem nie powstanie, gdyby uznać, że nieruchomość wchodzi do różnych przedsiębiorstw — wówczas będziemy mieli do czynienia z odrębnymi statutami.

Zaprezentowany powyżej pogląd — co do przełamania statutu przedsiębiorstwa przez statut rzeczowy dla nieruchomości — można uzasadnić także w inny sposób. Przy umowach obejmujących przedsiębiorstwo należy uwzględnić przepisy wymuszające zastosowanie czy też przepisy koniecznego zastosowania (art. 8 ust. 1 p.p.m.). Zasada jedności statutu przedsiębiorstwa nie uzasadnia wyłączenia takich przepisów w zakresie konkretnych składników majątkowych wchodzących do tego przedsiębiorstwa. Tak też na tle np. kolizyjnego prawa spadkowego, przewidującego zasadę jednolitego statutu spadkowego (art. 21 ust. 1, art. 23 rozp. 650/2012), uznawane są wyjątki w zakresie szczególnych przepisów regulujących dziedziczenie określonych składników majątku spadkowego obowiązujących w miejscu ich położenia (art. 30 rozp. 650/2012)¹¹⁵. Powołany przykład należy traktować jako

¹¹⁴ W prawie austriackim kolizyjnym W. Posch, *Bürgerliches Recht*, Bd. VII..., s. 114.

¹¹⁵ Szerzej M. Margoński, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego... Komentarz...*, 2024, art. 30, nt. 13—20.2.

przejaw szerszej myśli dogmatycznej. Takimi przepisami wymuszającymi swoje zastosowanie mogą być właśnie normy właściwe dla statutu rzeczowego nieruchomości, które muszą być uwzględniane przy umowach dotyczących przedsiębiorstwa. Podobnie należy przyjąć np. gdy przedsiębiorstwo będzie zakwalifikowane jako gospodarstwo rolne w prawie polskim (art. 55³ k.c.). Wówczas przepisy ograniczające obrót tym gospodarstwem będą podlegały zastosowaniu jako przepisy wymuszające koniecznego zastosowania (np. art. 4a u.k.u.r.)¹¹⁶.

Mając na względzie wypracowane wnioski (zob. pkt 4), trzeba stwierdzić, że nie jest możliwy wybór prawa dla umów czy w zakresie skutków rozporządzających tych umów obejmujących przedsiębiorstwo (art. 4 w zw. z art. 67 p.p.m.). Brak jest w tym celu dostatecznej podstawy prawnej wobec zasady zamkniętego katalogu umów o wybór prawa na tle norm krajowych.

Statut umowy obligacyjnej zbycia przedsiębiorstwa wyznaczają art. 3—4 rozp. Rzym I. W tym zakresie dopuszczalne jest powołanie się na subiektywne wskazanie prawa (tj. wybór prawa, art. 3 rozp. Rzym I), a w przypadku ich braku — na łączniki obiektywne (art. 4 rozp. Rzym I). Będą to najczęściej umowy sprzedaży, zamiany lub darowizny. Pod statut obligacyjny będą podlegać również umowy zobowiązujące do ustanowienia ograniczonego prawa rzeczowego (np. użytkowania na przedsiębiorstwie). Może być sporne, według jakiego łącznika należy ustalić statut dla obligacyjnej umowy zbycia przedsiębiorstwa. Doktryna zagraniczna stoi na stanowisku, że do umowy sprzedaży czy do innej umowy zobowiązującej do zbycia przedsiębiorstwa na ogół znajdzie zasadniczo zastosowanie prawo właściwe dla siedziby przedsiębiorstwa (co niekoniecznie musi się pokrywać z siedzibą zbywcy)¹¹⁷. Przedsiębiorstwo nie jest towarem w znaczeniu art. 4 ust. 1 Rzym I, ale jest niejasne, czy wniosek ten należy wywodzić z art. 4 ust. 2, czy z ust. 3 Rzym I. Dawniej kwestię umowy obligacyjnej uznawano za kwestię wstępną dla umowy rzeczowej, a zatem poddawano temu samemu statutowi co zbywana rzecz¹¹⁸.

Pewne wątpliwości mogą się zrodzić w sytuacji, gdy przedmiotem umowy obligacyjnej było przedsiębiorstwo, w skład którego wchodzi nieruchomość — czy to jako prawo rzeczowe czy jako „prawo do

¹¹⁶ Ustawa z dnia 11 kwietnia 2003 r. o kształtowaniu ustroju rolnego (t.j. Dz.U. 2024, poz. 423 z późn. zm.). Zob. też na tle dziedziczenia sprzed rozp. 650/2012 — A. Maczyński, *Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw...*, passim.

¹¹⁷ R.M. Beckmann, in: *J. von Staudingers Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: Staudinger BGB — Buch 2: Recht der Schuldverhältnisse: §§ 433–480 (Kaufrecht)*, C.H.Beck, Berlin 2014, przed § 433 BGB, nb. 277—278.

¹¹⁸ E. Drozd, *Nabywanie i utrata praw rzeczowych...*, s. 33—34.

korzystania”¹¹⁹. Rodzi się pytanie, czy do umowy obligacyjnej zbycia przedsiębiorstwa należałoby stosować art. 4 ust. 1 lit. c) rozp. Rzym I (*lex rei sitae* dla umów obligacyjnych). Niejasne jest, czy w analizowanym przypadku przedmiotem umowy jest prawo rzeczowe do nieruchomości czy prawo do korzystania z nieruchomości¹²⁰. W istocie przedmiotem umowy jest przedsiębiorstwo, które może obejmować nieruchomości jako jego składnik. Jednak nawet przy uznaniu zasadności wyróżniania prawa do przedsiębiorstwa — nie jest to *stricto* prawo rzeczowe do nieruchomości czy prawo do korzystania. Nieruchomość jest więc pośrednim przedmiotem obrotu. W doktrynie można wskazać stanowisko, aby art. 4 ust. 1 lit. c) rozp. Rzym I nie stosować do sprzedaży wierzytelności zabezpieczonej hipoteką¹²¹. Niejasna jest również kwalifikacja umowy przedwstępnej do nieruchomości¹²². Powołanej regulacji nie stosuje się także wtedy, gdy umowa stwarza sposobność do korzystania z nieruchomości „przy okazji”¹²³. Przeciwno stosowaniu w tym przypadku art. 4 ust. 1 lit. c) rozp. Rzym I może przemawiać również to, że równoważnym przedmiotem umowy są także inne składniki niż przedsiębiorstwo (np. ruchomości, prawa, klientela)¹²⁴. Dodatkowe problemy powstają, zwłaszcza gdy np. zbywane przedsiębiorstwo obejmuje nieruchomości położone w różnych państwach. Stąd jako właściwe wskazuje się prawo siedziby podmiotu (art. 19 rozp. Rzym I) spełniającego świadczenie charakterystyczne (art. 4 ust. 2 rozp. Rzym I). W doktrynie przyjęto od tej zasady wyjątek: gdy sprzedaż przedsiębiorstwa sprowadza się w istocie do sprzedaży nieruchomości — wówczas zastosowanie znajdzie art. 4 ust. 1 lit. c) rozp. Rzym I¹²⁵. Kwestia ta może być zawsze jednoznacznie rozstrzygnięta przez wybór prawa (art. 3 rozp. Rzym I).

Statutowi obligacyjnemu (kontraktowemu) podlegają przede wszystkim kwestie określone według art. 12 rozp. Rzym I. Będzie miało to szczególne znaczenie przy określaniu skutków całkowitego lub częściowego niewykonania (art. 12 ust. 1 lit. c) rozp. Rzym I). W prawie

¹¹⁹ Na temat pojęcia prawa do korzystania M. Czepelak, *Międzynarodowe prawo zobowiązań...*, s. 175.

¹²⁰ Szeroko na ten temat zob. J. Górecki, *Umowy obligacyjne dotyczące nieruchomości w konwencji rzymskiej*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 4, s. 4—7.

¹²¹ Ibidem, s. 5; M.A. Zachariasiewicz, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady...*, art. 4, nb. 47.

¹²² M.A. Zachariasiewicz, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady...*, art. 4, nb. 48.

¹²³ J. Górecki, *Umowy obligacyjne...*, s. 5; M.A. Zachariasiewicz, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady...*, art. 4, nb. 46.

¹²⁴ M.A. Zachariasiewicz, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady...*, art. 4, nb. 49.

¹²⁵ Ibidem, art. 4, nb. 100.

merytorycznym wyjątkowo kontrowersyjnym zagadnieniem jest zakres obowiązku sprzedawcy wynikającego z rękojmi za wady zbywanego przedsiębiorstwa¹²⁶. To jednak będzie określało prawo właściwe dla zobowiązania i statut przedsiębiorstwa może wyznaczać treść tych obowiązków (np. jeżeli na nabywcę nie przejdzie przedsiębiorstwo w takim składzie, w jakim było określone w umowie).

Pod statut przedsiębiorstwa podlega również wymóg dla zbycia wpisu do właściwego rejestru oraz charakter tego wpisu (np. art. 75¹ § 2 k.c.). Potencjalnie wpis ten może mieć charakter konstytutywny bądź deklaratoryjny oraz obligatoryjny bądź fakultatywny. Postępowanie w zakresie wpisu oraz przepisy właściwe dla tego wpisu będą podlegały pod *lex fori*. Tyczy się to także rejestracji czynności mających na celu ograniczenie odpowiedzialności za długi związane z nabywanym przedsiębiorstwem.

Forma umowy dotyczącej przedsiębiorstwa powinna być zróżnicowana w zależności od tego, czy mowa o umowie zobowiązującej czy też rozporządzającej¹²⁷. Forma umowy zobowiązującej podlega prawu właściwemu dla zobowiązania (*lex causae*), stosownie do art. 11 rozp. Rzym I¹²⁸. Zasadniczo dla zawarcia umowy obligacyjnej o zbycie przedsiębiorstwa prawo właściwe dla formy jest wyznaczane przez art. 11 ust. 1—2 rozp. Rzym I. W umowach zawartych między obecnymi właściwe jest prawo przewidziane dla zawartej umowy lub prawo państwa, w którym umowa jest zawierana (*lex loci actus*). W ramach umowy między nieobecnymi właściwe jest prawo przewidziane dla zawartej umowy lub prawo państwa, w którym w chwili zawarcia umowy znajduje się którakolwiek ze stron bądź jej przedstawiciel, lub prawo państwa, w którym którakolwiek ze stron miała w tym czasie miejsce zwykłego pobytu. Problem może zrodzić się w przypadku, w którym w skład przedsiębiorstwa wchodzi nieruchomość. Pojawia się wtedy pytanie, czy zbywane jest wówczas „prawo rzeczowe” na nieruchomość, czy „prawo do korzystania” z nieruchomości, i czy zastosowanie do formy znajdzie prawo właściwe dla położenia tej nieruchomości (*lex rei*

¹²⁶ Szeroko w prawie austriackim B. Puck, *Unternehmenskauf...*, passim; w prawie niemieckim U. Huber, *Die Praxis des Unternehmenskauf im System des Kaufsrecht*, „Archiv für die civilistische Praxis” 2002, Heft 202, passim; szeroka analiza tego problemu M. Haedicke, *Rechtskauf und Rechtsmängelhaftung*, Mohr Siebeck, Tübingen 2019, passim.

¹²⁷ W prawie niemieckim kolizyjnym tak też S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1381.

¹²⁸ J. Górecki, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 593/2008 w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I)*. Komentarz, red. M. Pazdan, Legalis 2018, art. 11, nb. 51.

sitae, art. 11 ust. 5 rozp. Rzym I). Kwestia ta była już wyżej podnoszona. Teoretycznie bowiem zbywane jest przedsiębiorstwo, nie nieruchomości *per se*, a przedsiębiorstwo niekoniecznie musi być kwalifikowane jako prawo rzeczowe do składników tego przedsiębiorstwa (zob. pkt 1).

W literaturze niemieckiej wskazuje się, że w analizowanym zakresie, jeżeli w skład przedsiębiorstwa wchodzi prawo rzeczowe lub prawo do korzystania z nieruchomości, znajdzie zastosowanie art. 11 ust. 5 rozp. Rzym I¹²⁹. Jeśli więc nieruchomości będzie położona np. w Niemczech, to dla umowy zobowiązującej do zbycia przedsiębiorstwa obejmującego nieruchomości konieczne będzie zachowanie formy aktu notarialnego (§ 311b ust. 3 BGB)¹³⁰. Za dopuszczalne uznaje się również częściowy wybór prawa jedynie w zakresie co do formy umowy obligacyjnej w granicach art. 3 rozp. Rzym I (z uwzględnieniem ograniczenia przewidzianego w art. 11 ust. 5 lit. b) rozp. Rzym I). Trzeba jednak pamiętać, że art. 11 ust. 5 rozp. Rzym I posługuje się tzw. warunkowym wskazaniem. Oznacza to, że reguła *lex rei sitae* co do formy umowy zobowiązującej mającej za przedmiot nieruchomości znajdzie zastosowanie, o ile normy krajowe jednostronnie wskazują na zastosowanie prawa miejsca położenia nieruchomości¹³¹. W Polsce tak nie jest, z art. 158 k.c. nie wynika bowiem, że jest to norma wymuszająca swoje zastosowanie (koniecznego zastosowania). Artykuł 25 ust. 2 p.p.m. wskazuje w tym zakresie tylko na wymóg co do rozporządzeń. Wobec tego np. sprzedaż czy dzierżawa przedsiębiorstwa będą regulowane tylko przez art. 11 ust. 1–4 rozp. Rzym I. Zatem ze wskazanego statutu obligacyjnego nie musi konieczne wynikać obowiązek zachowania formy aktu notarialnego w zakresie przedsiębiorstwa składającego się m.in. z nieruchomości (np. w razie wskazania jako właściwego prawa skandynawskiego). Tylko jeżeli umowa obligacyjna będzie miała wywołać zarazem skutek rozporządzający (jako skutek refleksowy umowy zobowiązującej), zastosowanie znajdą art. 158 k.c. i art. 75¹ § 4 k.c.¹³² Niedochowanie tak przewidzianego wymogu formy spowoduje, że umowa nie wywoła skutku rozporządzającego, ale sama umowa obligacyjna może być ważna (co zależy od przepisów statutu obligacyjnego).

Stąd forma umowy rozporządzającej, czy dla wywołania skutku rozporządzającego przez umowę zobowiązującą, mającej za przedmiot przedsiębiorstwo, jest regulowana przez art. 25 p.p.m. (art. 11 rozp.

¹²⁹ Podobnie S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1381.

¹³⁰ Ibidem.

¹³¹ J. Górecki, *Umowy obligacyjne...*, s. 6; idem, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady...*, art. 11, nb. 53.

¹³² Tak na tle nieruchomości J. Górecki, w: *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady...*, art. 11, nb. 55.

Rzym I nie znajduje w tym zakresie zastosowania, nie obejmuje bowiem umów czy skutków rozporządzających — art. 1 ust. 1 rozp. Rzym I). Rozróżnienie formy umów obligacyjnych i rzeczowych jest istotne również z tego względu, że niektóre państwa przewidują formę jedynie dla umów czy skutków rozporządzających przedsiębiorstwem (np. art. 75¹ § 1 k.c.)¹³³. Zasadniczo będzie w tym zakresie właściwa forma dla *lex causae*, ale też subsydiarnie *lex loci actus* (art. 25 ust. 1 p.p.m.). Jeżeli jednak w skład przedsiębiorstwa wchodzi nieruchomości, to wówczas zastosowanie znajdzie jedynie wymóg formy przewidziany statutem przedsiębiorstwa — *lex causae* (art. 25 ust. 2 p.p.m.)¹³⁴. Wynika to z wymogu przewidzianego w art. 75¹ § 4 k.c.

6. Odpowiedzialność za zobowiązania związane z nabywanym przedsiębiorstwem

Z nabyciem przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym wiąże się zazwyczaj — jak już wspomniano (zob. pkt 1) — przejście odpowiedzialności na nabywcę za długi związane z prowadzeniem tego przedsiębiorstwa. Rodzi się wobec tego wątpliwość, jakiemu prawu powinna podlegać ta kwestia prawna. Nie została ona jednoznacznie uregulowana przez polskiego ustawodawcę. Zagadnienie to nie jest ściśle związane z problematyką zbycia przedsiębiorstwa, ale odnosi się do szerszego problemu — odpowiedzialności nabywcy za długi związane z nabywanym majątkiem odrębnym (np. art. 181 OR). Stąd nie będzie możliwe proste umieszczenie tej kwestii w ramach statutu przedsiębiorstwa (w znaczeniu przedmiotowym). Konieczne jest poświęcenie tej tematyce więcej miejsca.

W doktrynie niemieckiej podnosi się, że prawo właściwe dla odpowiedzialności z nabywanego przedsiębiorstwa podlega prawu właściwemu miejsca położenia tego majątku¹³⁵ czy też prawu właściwemu miejsca

¹³³ P. Sobolewski, w: *Kodeks cywilny. Komentarz*, red. K. Osajda, W. Borysiak, wyd. 33, Legalis 2024, art. 75¹, nt. V.

¹³⁴ Na temat art. 25 ust. 2 p.p.m. szerzej J. Pazdan, w: *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, red. M. Pazdan, Legalis 2018, art. 25, nb. 29—34.

¹³⁵ Wskazują na to S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme...*, s. 56, 85; S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1381—1382. W prawie polskim poglądy te streszcza G. Żmij, *Firma w prawie prywatnym...*, s. 114—115.

nabycia tego majątku¹³⁶. Wskazuje się ponadto na prawo miejsca siedziby przedsiębiorstwa czy miejsca zamieszkania dysponenta przedsiębiorstwa¹³⁷. Przyjęto zarazem, że w niektórych systemach odpowiedzialność za długi nabytego przedsiębiorstwa wiąże się z kontynuacją firmy zbywcy (§ 25 HGB), wobec czego proponowane są interpretacje, według których kwestia ta jest regulowana przez statut firmy czy statut personalny przedsiębiorcy¹³⁸. Rozważana jest również dopuszczalność wyboru prawa przez strony w zakresie odpowiedzialności nabywcy¹³⁹. W końcu potencjalnie w grę może wchodzić również art. 37 p.p.m., który dla przejęcia długu nakazuje stosować *lex causae*. Wówczas zbycie przedsiębiorstwa będzie oceniane z osobna z perspektywy następstwa co do każdego konkretnego zobowiązania (długu z niego wynikającego) związanego z przedsiębiorstwem według prawa dla niego właściwego¹⁴⁰. Alternatywą dla tego ujęcia jest ocena według prawa właściwego dla wierzytelności wierzyciela zbywcy przedsiębiorca¹⁴¹.

Możliwych jest zatem wiele rozwiązań, a zarazem ustawodawca nie daje żadnych wskazówek co do oceny następstwa prawnego (stosunku) odpowiedzialności za długi związane z przedsiębiorstwem. Zgodnie jednak odrzuca się stosowanie do kwalifikacji odpowiedzialności z nabytego majątku jako prawa rzeczowego w znaczeniu art. 41 ust. 1 p.p.m. Odpowiedzialność nabywcy co prawda obciąża jego majątek, ale nie stanowi prawa rzeczowego do tego majątku (jak np. zastaw) w znaczeniu kolizyjnoprawnym¹⁴². Trudno jest bowiem dla tego typu odpowiedzialności za długi przypisać skutek *erga omnes*, przejęcie odpowiedzialności nie wiąże się bowiem z żadną jego teoretyczną cechą, ale następuje najczęściej na mocy konkretnego przepisu. Z góry należałoby odrzucić koncepcję uznającą zastosowanie prawa właściwego dla firmy przedsiębiorcy. Kontynuowanie firmy zbywcy może stanowić jedną z przesłanek *ad casum* przejęcia odpowiedzialności przez nabywcę, ale to dlatego, że wiąże się ono z nabyciem przedsiębiorstwa (§ 25 HGB). Jak należy przyjąć, funkcją przejęcia odpowiedzialności przez nabywcę jest ochrona wierzycieli — to on dysponuje majątkiem, z którego mogą się zaspokoić wierzyciele zbywcy, i najlepszymi środkami do realizacji dotychczasowych zobowiązań. Stąd zasadne jest, aby kwestia odpowiedzialności

¹³⁶ S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme...*, s. 56—58.

¹³⁷ Ibidem, s. 58, 85.

¹³⁸ Przegląd literatury niemieckiej G. Žmij, *Firma w prawie prywatnym...*, s. 114—115.

¹³⁹ S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme...*, s. 59.

¹⁴⁰ Zob. z przytoczeniem poglądów literatury austriackiej i szwajcarskiej S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme...*, s. 53—54.

¹⁴¹ Ibidem, s. 59.

¹⁴² Ibidem, s. 53.

za nabyty majątek była oceniana jako jedno zdarzenie (*uno actu*). Rozczłonkowanie statutów skutków przejścia przedsiębiorstwa w stosunku do każdego ze zobowiązań z osobna prowadziłyby do przekreślenia tego wyniku oraz nieprzewidywalnych rezultatów, zwłaszcza gdyby bronić koncepcji jednolitego statutu dla oceny następstwa do przedsiębiorstwa. Dlatego jako właściwe dla analizowanej kwestii należy uznać prawo miejsca położenia przedsiębiorstwa jako właściwego do oceny odpowiedzialności za zbywany majątek.

Dodatkowy problem powstaje, gdy przedsiębiorstwo znajduje się w wielu państwach. Wskazuje się, że do poszczególnych składników rozlokowanych w różnych państwach nie należy stosować prawa właściwego dla ich położenia (np. składniki w Szwajcarii — prawo szwajcarskie, w Niemczech — prawo niemieckie itd.). Zobowiązania objęte tym przedsiębiorstwem czy z nim związane doktryna usiłuje raczej spoić jednym statutem (*eine kollisionsrechtliche Lösung*). Ma to zapobiec zbędnemu skutkowi w postaci rozczłonkowania statutów w zakresie tego samego majątku. Występuje jednak rozbieżność co do tego, które prawo powinno być wyłącznie właściwe. Próbuje się wyróżniać osobny statut nabycia majątku, prawo siedziby strony przenoszącej lub nabywającej przedsiębiorstwo czy prawo miejsca przeważającego składnika aktywów. Wskazuje się również, że decyduje prawo właściwe dla poszczególnych roszczeń wierzycieli zbywcy przedsiębiorstwa¹⁴³.

Aby rozstrzygnąć powyższy problem, należy ustalić, czy składniki jednego przedsiębiorstwa znajdują się w więcej niż jednym państwie, czy może dany podmiot dysponuje więcej niż jednym przedsiębiorstwem w różnych państwach. W tym drugim przypadku należałoby uznać, że do każdego przedsiębiorstwa stosuje się odrębnie normę kolizyjną miejsca położenia przedsiębiorstwa. Jeżeli jednak składniki tego samego przedsiębiorstwa znajdują się w różnych państwach, to konsekwentnie najbliższa proponowanej w tym tekście jest reguła dominującej części przedsiębiorstwa.

Pod prawo właściwe dla odpowiedzialności z tytułu nabycia majątku — czy stanowi ono kumulatywne przystąpienie do długu, ustawowe przejęcie długu, czy może ukonstytuowanie się (stosunku) odpowiedzialności za cudzy dług — podlega charakter tej odpowiedzialności. Także statut ten rozstrzyga o treści tej odpowiedzialności, w szczególności o tym, czy nabywca odpowiada za ten dług w postaci pieniężnej czy też niepieniężnej. Również pod ten statut podlega okoliczność, czy odpowiedzialność ta ma charakter ograniczony czy nieograniczony. Także umowy ograniczające tę odpowiedzialność — zarówno ich dopuszczalność,

¹⁴³ S. Göthel, in: *Internationales Vertragsrecht...*, s. 1382—1383.

jak i ich przesłanki (np. § 25 ust. 2 HGB) — podlegają pod statut odpowiedzialności z nabywanego majątku. Odrębnie natomiast należy oceniać kwestie wpływu zbycia przedsiębiorstwa na stosunki pracownicze. Opowiedzieć się wypada za poglądem, według którego pod *lex causae* podlega ocena zbycia przedsiębiorstwa w zakresie stosunków pracowniczych (art. 8 rozp. Rzym I)¹⁴⁴.

7. Podsumowanie

Całość przedstawionych powyżej rozważań można sprowadzić do następujących wniosków:

- 1) Zasadne jest wyróżnienie jednolitego statutu przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym.
- 2) Podstawą dla wyróżnienia statutu przedsiębiorstwa jest art. 67 p.p.m.
- 3) Prawem właściwym dla przedsiębiorstwa w znaczeniu przedmiotowym jest co do zasady miejsce położenia składników tego przedsiębiorstwa. Jeżeli przedsiębiorstwo jest prowadzone w różnych państwach, to należy ocenić (na etapie kolizyjnoprawnym), czy stanowią one jedno przedsiębiorstwo czy też odrębne przedsiębiorstwa; kryterium jest sposób zorganizowania składników (można w tym zakresie wspierać się *lex fori*). Jeżeli jednak jest prowadzone jedno przedsiębiorstwo w różnych krajach — decyduje dominująca wartość gospodarcza składników.
- 4) W zakresie statutu przedsiębiorstwa mieszczą się takie zagadnienia jak:
 - czy w ogóle mamy do czynienia z przedsiębiorstwem, zorganizowaną jego częścią;
 - czy dysponentowi przysługuje, czy nie przysługuje prawo (rzeczowe lub inne majątkowe) do przedsiębiorstwa;
 - czy dysponentowi przedsiębiorstwa przysługuje ochrona petytoryjna;
 - czy przedsiębiorstwo jest zbiorem rzeczy, czy też praw (i jakich), względnie również stanów faktycznych (tzw. korzystnych sytuacji), czy też w zakres przedsiębiorstwa wchodzi długi;

¹⁴⁴ Ibidem, s. 1383—1384. Przegląd poglądów w tym zakresie S. Tiedemann, *Die Haftung aus Vermögensübernahme...*, s. 69—73.

- czy dla obrotu przedsiębiorstwem zastosowanie mają regulacje właściwe dla wchodzących w skład przedsiębiorstwa jego składników, zwłaszcza nieruchomości;
 - przesłanki powstania i utraty statusu przedsiębiorstwa;
 - relacja przedsiębiorstwa do pozostałego majątku jego dysponenta (majątku ogólnego czy innych mas, np. spadkowych czy małżeńskich);
 - zbywalność czy niezbywalność przedsiębiorstwa.
- 5) Statut przedsiębiorstwa nie reguluje takich kwestii jak:
 - problematyka relacji prawa do firmy oraz składników przedsiębiorstwa — kwestię tę rozstrzyga statut firmy;
 - statut poszczególnych składników, który jest odrębny dla statutu przedsiębiorstwa.
 - 6) W zakresie statutu przedsiębiorstwa nie ma możliwości wyboru prawa (art. 4 p.p.m.).
 - 7) Przy umowach obejmujących zbycie i oddanie do korzystania przedsiębiorstwa należy dokonać rozdziału na statut obligacyjny i statut przedsiębiorstwa („rzeczowy”). Rodzi się w tym zakresie problem charakteru przejścia — sukcesja singularna czy uniwersalna. Ma to znaczenie również dla kwalifikacji kolizyjnoprawnej, dla oceny przejścia składników przedsiębiorstwa można bowiem potencjalnie stosować statut przedsiębiorstwa albo jednocześnie statut przedsiębiorstwa i statut konkretnych składników przedsiębiorstwa. Jako trafne należy uznać zastosowanie jednolitego statutu przedsiębiorstwa, brak jest podstaw do stosowania statutu dla poszczególnych składników, z wyjątkiem nieruchomości. Mając na względzie rozwiązanie systemów europejskich, które opierają się na rozwiązaniu *lex rei sitae*, będzie trudna do wyegzekwowania zasada, że do zbycia przedsiębiorstwa obejmującego nieruchomość w obcym państwie należałoby stosować prawo właściwe dla przedsiębiorstw, a nie dla nieruchomości.
 - 8) Do umowy obligacyjnej zbycia przedsiębiorstwa nie należy stosować art. 4 ust. 1 lit. c) rozp. Rzym I, ale art. 4 ust. 2 rozp. Rzym I; możliwy jest wybór prawa według art. 3 rozp. Rzym I.
 - 9) Do formy umowy obligacyjnej zbycia przedsiębiorstwa nie należy stosować art. 11 ust. 5 rozp. Rzym I, ale art. 11 ust. 1—4 rozp. Rzym I; w zakresie umowy czy skutków rozporządzających — konieczne jest dochowanie wymogu formy według art. 25 p.p.m. Jeżeli w skład przedsiębiorstwa wchodzi nieruchomość, należy stosować art. 25 ust. 2 p.p.m. (art. 158 k.c. i art. 75¹ § 4 k.c.).
 - 10) Nabycie przedsiębiorstwa rodzi odpowiedzialność nabywcy za długi tego przedsiębiorstwa. Zagadnienie to jest wyjątkowo sporne na tle

prawa kolizyjnego — występuje wiele koncepcji prawnych objaśniających wskazanie prawa właściwego dla tego typu odpowiedzialności (m.in.: miejsce położenia majątku, siedziba przedsiębiorstwa, prawo właściwe dla firmy przedsiębiorstwa, statut właściwy dla przejęcia długu, prawo właściwe dla praw wierzyciela zbywcy przedsiębiorstwa, inne rozwiązania mieszające te podejścia). Jako właściwą należy uznać koncepcję miejsca położenia przedsiębiorstwa. Problematyka ta jest objęta zakresem statutu przedsiębiorstwa; w zakresie stosunków pracowniczych należy jednak stosować art. 8 rozp. Rzym I.

Bibliografia

- Ackermann T., *Das Unternehmen als wirtschaftliche Einheit: Zur Expansion eines unionskartellrechtlichen Konzepts*, „Zeitschrift für Europäisches Privatrecht” 2023, Heft 3, s. 529—565.
- Czepelak M., *Międzynarodowe prawo zobowiązań Unii Europejskiej*, Wolters Kluwer, Warszawa 2012.
- Derruppé J., de Ravel d’Esclapon T., *Fonds de commerce*, Dalloz 2016.
- Drozd E., *Nabycie i utrata praw rzeczowych na rzeczy ruchomej w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 1977.
- Drozd E., *Zastaw w prawie prywatnym międzynarodowym*, w: A. Mączyński, M. Pazdan, A. Szpunar, *Rozprawy z polskiego i europejskiego prawa prywatnego. Księga pamiątkowa ofiarowana profesorowi Józefowi Skąpskiemu*, Wydawnictwo i Drukarnia „Secesja”, Kraków 1994, s. 33—43.
- Figura-Góralczyk E., *Nieuczciwa konkurencja w prawie prywatnym międzynarodowym*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Fras M., Habdas M. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, T. 1, Część ogólna (art. 1—125), LEX 2018.
- Gniewek E., Machnikowski P. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. 11, Legalis 2023.
- Górecki J., *Prawo właściwe dla czynności prawnych związanych z zarządkiem sukcesyjnym*, „Problemy Prawa Prywatnego Międzynarodowego” 2020, t. 26, s. 189—208.
- Górecki J., *Umowy obligacyjne dotyczące nieruchomości w konwencji rzymskiej*, „Europejski Przegląd Sądowy” 2009, nr 4, s. 4—7.

- Górniak K., *Prawo własności przedsiębiorstwa (art. 55¹ KC): treść, rozporządzanie i ochrona*, „Studia Prawa Prywatnego” 2022, nr 2, s. 6—30.
- Górniak K., *Sukcesja przedsiębiorstwa na wypadek śmierci przedsiębiorcy*, C.H.Beck, Warszawa 2023.
- Gruber M. et al. (Hrsg.), *Erbrecht und Vermögensnachfolge*, Springer-Verlag, Wien 2018.
- Gutowski M. (red.), *Kodeks cywilny, T. 1, Komentarz do art. 1—352*, Legalis 2021.
- Haedicke M., *Rechtskauf und Rechtsmängelhaftung*, Mohr Siebeck, Tübingen 2019.
- v. Hein J. (Hrsg.), *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch*, Bd. 13, *Internationales Privatrecht II. Internationales Wirtschaftsrecht. Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche (Art. 50—253)*, wyd. 8, Beck Online 2021.
- Hölters H. (Hrsg.), *Handbuch Unternehmenskauf*, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Köln 2022.
- Huber U., *Die Praxis des Unternehmenskauf im System des Kaufsrecht*, „Archiv für die civilistische Praxis” 2002, Heft 202, s. 179—242.
- J. von Staudingers *Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch: Staudinger BGB — Buch 2: Recht der Schuldverhältnisse: §§ 433—480 (Kaufrecht)*, C.H.Beck, Berlin 2014.
- Kegel G., Schurig K., *Internationales Privatrecht*, C.H.Beck, München 2000.
- Kieninger E.-M., *A European Regulation for International Property Law*, in: *Private International Law on Rights in rem in the European Union*, ed. M. Font-Mas, Marcial Pons, Ediciones Juridicas y. Sociales, Madrid 2024, s. 403—421.
- Kruczalak K., *Prawa rzeczowe w ustawie o prawie prywatnym międzynarodowym*, „Kwartalnik Prawa Prywatnego” 2000, z. 3, s. 613—621.
- Mączyński A., *Przepisy szczególne o dziedziczeniu gospodarstw rolnych a prawo prywatne międzynarodowe*, w: A. Mączyński, *Rozprawy i studia z prawa prywatnego międzynarodowego*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017, s. 852—872.
- Oetker H. (Hrsg.), *Münchener Kommentar zum Bürgerlichen Gesetzbuch. Band 4/1. Schuldrecht — Besonderer Teil I/1. §§ 433—480. CISG*, Beck Online 2024.
- Osajda K. (red.), *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (UE) Nr 650/2012 z dnia 4 lipca 2012 r. w sprawie jurysdykcji, prawa właściwego, uznawania i wykonywania orzeczeń, przyjmowania i wykonywania dokumentów urzędowych dotyczących dziedziczenia oraz w sprawie ustanowienia europejskiego poświadczenia spadkowego. Komentarz*, wyd. 4, Legalis 2024.

- Osajda K., Borysiak W. (red.), *Kodeks cywilny. Komentarz*, wyd. 33, Legalis 2024.
- Pazdan M. (red.), *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, Legalis 2018.
- Pazdan M. (red.), *Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) Nr 593/2008 w sprawie prawa właściwego dla zobowiązań umownych (Rzym I). Komentarz*, Legalis 2018.
- Pazdan M. (red.), *System prawa prywatnego*, t. 20B, *Prawo prywatne międzynarodowe*, C.H.Beck, Warszawa 2014.
- Poczobut J. (red.), *Prawo prywatne międzynarodowe. Komentarz*, Wolters Kluwer, Warszawa 2017.
- Posch W., *Bürgerliches Recht*, Bd. VII, *Internationales Privatrecht*, Springer, Wien—New York 2010.
- Puck B., *Unternehmenskauf*, Menzische Verlags – und Universitätsbuchhandlung, Wien 1996.
- Reithmann Ch., Martiny D. (Hrsg.), *Internationales Vertragsrecht. Das internationale Privatrecht der Schuldverträge*, Verlag Dr. Otto Schmidt KG, Köln 2015.
- Stroiński R., *Przedsiębiorstwo, charakter prawny oraz zbycie w prawie amerykańskim, francuskim i polskim*, C.H.Beck, Warszawa 2003.
- Tiedemann S., *Die Haftung aus Vermögensübernahme im internationalen Recht*, J.C.B. Mohr (Paul Siebeck), Tübingen 1995.
- Wieling H., Finkenauer T., *Sachenrecht*, Springer-Verlag, Wien 2020.
- Wilhelm J., *Sachnerecht*, Walter de Gruyter GmbH & Co. KG, Berlin—New York 2010.
- Wysocka-Bar A., *Jurysdykcja krajowa sądów polskich a kolizyjna jednolitość spadku*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2016, nr 14, s. 90—109.
- Zoll F. (mł.), Szpunar A., *Międzynarodowe prawo prywatne w zarysie*, Księgarnia Powszechna, Kraków 1947.
- Żmij G., *Firma w prawie prywatnym międzynarodowym*, C.H.Beck, Warszawa 2013.

